

**ВІННИЦЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ МИХАЙЛА КОЦЮБИНСЬКОГО**

Факультет філології й журналістики імені Михайла Стельмаха

Кафедра української мови

ДИПЛОМНА РОБОТА

на тему: **«ДІАЛЕКТИЗМИ В ХУДОЖНЬОМУ ДИСКУРСІ
ПИСЬМЕННИКА ЯК РЕПРЕЗЕНТАНТ МОВНОЇ ОСОБИСТОСТІ
АВТОРА»**

Студентки 2 курсу МУУЗ групи
Освітньої програми Середня освіта.
Українська мова і література
Спеціальності 014.01 Середня освіта
(Українська мова і література)
Галузі знань 01 Освіта / Педагогіка
Ступеня вищої освіти магістр
Зварич Наталії Сергіївни

Науковий керівник к.ф.н., доцент Горовф'янюк І. В.

Розширена шкала _____

Кількість балів: _____ Оцінка: ECTS _____

Голова комісії _____
(підпис) (ініціали, прізвище)

Члени комісії _____
(підпис) (ініціали, прізвище)

_____
(підпис) (ініціали, прізвище)

_____
(підпис) (ініціали, прізвище)

м. Вінниця – 2019 рік

Зварич Наталія Сергіївна

Діалектизми в художньому дискурсі письменника як репрезентант мовної особистості автора : дипломна робота на здобуття СВО магістр освітньої програми Українська мова і література, спеціальності 014. 01 Середня освіта (Українська мова і література) (рукопис). Вінниця, 2019.

Робота присвячена важливій мовознавчій проблемі – використанню діалектизмів у сучасному українському художньому дискурсі. Ґрунтовно проаналізовано теоретичний аспект вивчення діалектних елементів у мові художнього тексту. У дослідженні представлено діалектизми як стилістичну категорію, з'ясовано різні підходи науковців до визначення поняття «діалектизм», зазначено типи діалектизмів та їх стилістичну роль у мові художньої літератури.

У роботі розкрито функції зазначених стилістичних одиниць у художніх текстах, проаналізовано погляди вітчизняних лінгвістів на роль і значення діалектизмів у літературних творах, встановлено мету їх використання, досліджено історичний аспект функціонування діалектизмів у художніх текстах українських письменників

На основі творів М. Матіос «Солодка Даруся», «Черевички Божої Матері», В. Лиса «Століття Якова» встановлено специфіку представлення гуцульських і поліських говіркових елементів у сучасній художній літературі, систематизовано 492 діалектні одиниці за рівнями мовної системи, визначено основні тематичні групи діалектної лексики. З'ясовано роль діалектизмів у творенні образної системи, в індивідуалізації героїв, їх етнографічній ідентифікації, у реалістичному відтворенні характерів, подій, побуту, у відображенні місцевого колориту.

Ключові слова: художній дискурс, М. Матіос, В. Лис, діалектизм, західнополіський говір, гуцульський говір.

Zvarych Natalia Serhiivna

Dialect Words in the Artistic Discourse of a Writer for Representing the Linguistic Personality of the Author : thesis for the master's degree in 014. 01 Secondary Education (Ukrainian Language and Literature) (manuscript). Vinnytsia, 2019.

The research paper is devoted to an important linguistic phenomenon, the use of dialect words in modern Ukrainian artistic discourse. The theoretical aspect of the study of dialect elements in the language of literary text is thoroughly analyzed. The work presents dialect words as a stylistic category; it clarifies different approaches of scientists to the definition of "a dialect word", and indicates the types of dialect words and their stylistic role in the language of fiction.

The paper reveals the functions of the stylistic units in literary texts, analyzes the views of domestic linguists on the role and importance of dialect words in literary works, defines the purpose of their use, and investigates the historical aspect of the functioning of dialect words in literary texts of Ukrainian writers.

Based on the works of M. Matios "Sweet Darusia", "God Mother's Shoes" and V. Lys's "Yaakov's Centenary", the specific presentation of Hutsul and Polissia lingual elements in modern fiction is analyzed; 492 dialectal units are systemized according to the levels of the language system; the basic thematic groups of the dialectal vocabulary are singled out. The role of dialect words in the creation of a figurative system, in the individualization of characters, their ethnographic identification, in the realistic representing of characters, events, and everyday life, in the display of local coloring is specified.

Key words: artistic discourse, M. Matios, V. Lys, dialect words, West Polissia dialect, Hutsul dialect.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	4
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ВИВЧЕННЯ ДІАЛЕКТИЗМІВ У МОВІ ХУДОЖНЬОГО ТЕКСТУ.....	8
1.1. Вивчення діалектизмів як стилістичної категорії в українському мовознавстві.....	8
1.2. Функції діалектизмів у мові художньої літератури.....	17
1.3. Функціонування діалектизмів у художніх текстах українських письменників: до історії питання.....	26
РОЗДІЛ 2. ДІАЛЕКТИЗМИ В СУЧАСНОМУ ЛІТЕРАТУРНОМУ ДИСКУРСІ.....	39
2.1. Особливості діалектизмів у повісті Марії Матіос «Черевички Божої Матері».....	39
2.1.1. Власне лексичні діалектизми.....	43
2.1.2. Лексико-граматичні діалектизми.....	46
2.1.3. Лексико-фонетичні діалектизми.....	48
2.1.4. Лексико-словотвірні діалектизми.....	50
2.2. Діалектна лексика роману Марії Матіос «Солодка Даруся».....	51
2.2.1. Лексико-фонетичні діалектизми.....	55
2.2.2. Лексико-граматичні діалектизми.....	57
2.2.3. Власне лексичні діалектизми.....	61
2.2.4. Фразеологічні одиниці як елемент діалектного мовлення.....	65
2.3. Стилєтворча роль діалектизмів у романі В. Лиса «Століття Якова».....	69
2.3.1. Власне лексичні діалектизми.....	71
2.3.2. Лексико-фонетичні діалектизми.....	74
2.3.3. Лексико-морфологічні діалектизми.....	79
2.3.4. Синтаксичні діалектизми.....	84
ВИСНОВКИ.....	87
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ.....	90
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	95

ВСТУП

Художній стиль письменника становить систему мовних засобів, що сформувалася в результаті відбору і творчого використання лексичних і синтаксичних явищ національної мови не тільки для вираження певного змісту, але й для естетичного впливу на читача. Цій основній функції і підпорядковано відбір та використання усіх мовних ресурсів у художньому творі. Одним із таких дієвих засобів, який вирізняє індивідуальний авторський стиль, є діалектизми. Майстерне використання діалектних одиниць сприяє відтворенню колориту певної місцевості, побуту, звичаїв українців, типізації характерів представників різних верств населення.

Українська література від самих своїх витоків перебувала у тісній взаємодії з територіальними діалектами. Говіркове мовлення стало основою творчості багатьох українських письменників: М. Коцюбинського, О. Кобилянської, В. Стефаника, Ю. Федьковича, І. Франка, Г. Хоткевича. Потрапляючи з розмовного мовлення в художні твори, діалектизми проходять своєрідне випробування на життєздатність, а вже потім закріплюються або не закріплюються в літературному мовленні. Отож вивчення діалектизмів у сучасному українському літературному дискурсі зберігає актуальність.

Діалектні одиниці належать до багатофункціональних художніх засобів, завдяки чому говіркова лексика останнім часом стала одним із основних досліджуваних аспектів мовознавчої науки. Проблеми взаємодії літературної мови і територіальних діалектів стали об'єктом дослідження багатьох науковців: В. Грещук, П. Гриценка, В. Грещука, С. Єрмоленко, А. Зеленька, Г. Козачука, Ж. Колоїз, Г. Матвіяса, І. Ніколаєнко, В. Чабаненка, А. Яворського.

Специфіку використання діалектних елементів у сучасній художній літературі яскраво ілюструють М. Матіос і В. Лис. Кожен із авторів представляє певні територіальні особливості говіркового мовлення свого регіону. М. Матіос передає колоритну, живу мову буковинського краю,

В. Лис знайомить своїх читачів з особливостями мовлення мешканців західного Полісся. Письменники прагнуть зберегти всю силу, гостроту, влучність народних виразів, і водночас, рельєфно, пластично й чітко змалювати персонажів, умови їхнього життя, епоху та місце подій.

Авторську майстерність М. Матіос у використанні гуцульського діалекту як важливого чинника у творенні художнього тексту досліджували Ж. Колоїз, В. Кононенко, Т. Мислива, Р. Харчук.

Аналіз використання говіркових елементів у художній мові В. Лиса, зокрема, в романі «Століття Якова», здійснили І. Ніколаєнко, Л. Спанатій, Л. Пулатова, Г. Аркушин.

Проте далеко не всі аспекти творчого стилю М. Матіос, В. Лиса знайшли своє відображення в наукових дослідженнях і потребують подальшого вивчення, чим і зумовлена **актуальність нашого дослідження**.

Мета роботи – дослідити тенденції і закономірності використання діалектної лексики в художніх творах сучасних українських письменників на матеріалі романів і повістей М. Матіос і В. Лиса.

Для досягнення поставленої мети необхідно виконати такі **завдання**:

- 1) розглянути теоретичний аспект вивчення діалектизмів як стилістичної категорії в українському мовознавстві;
- 2) з'ясувати стилістичні функції діалектизмів у мові художньої літератури;
- 3) дослідити історичний аспект функціонування діалектизмів у художніх текстах українських письменників;
- 4) сформувати корпус використаних авторами говіркових одиниць і систематизувати їх за рівнями мовної системи;
- 5) окреслити основні тематичні групи діалектної лексики, простежити індивідуально-авторську специфіку її використання в художньому творі.

Об'єкт дослідження – художні твори сучасних українських письменників М. Матіос і В. Лиса, у яких представлено певні територіальні діалекти.

Предмет вивчення – буковинські та поліські лексичні, фонетичні, морфологічні та синтаксичні явища в прозових текстах М. Матіос і В. Лиса.

Методи дослідження: у процесі роботи використано такі методи: описовий та метод функціонально-стилістичного аналізу (для визначення експресивного потенціалу лексичних та фразеологічних одиниць); спостереження над словом і фразеологізмом у художньому тексті; метод функціонального аналізу для визначення функцій мовних одиниць.

Наукова новизна роботи полягає в тому, що в ній визначено склад, ступінь представлення та функції гуцульських і поліських діалектизмів, окреслено загальні тенденції та індивідуально-авторську специфіку використання гуцульських і поліських говіркових лексем у художніх текстах сучасних українських письменників.

Теоретичне значення дослідження полягає в розвитку та поглибленні окремих теоретичних положень про статус діалектизму як стилістичної категорії, про функції діалектизмів у художньому тексті.

Практичне значення роботи виявляється в можливості використання її результатів у викладанні лінгвостилістичних дисциплін.

Джерельною базою послуговували твори М. Матіос «Солодка Даруся» (2), «Черевички Божої Матері» (3); В. Лиса «Століття Якова» (1), зокрема методом суцільної вибірки із зазначених текстів було вилучено 492 діалектизми.

Апробація результатів: за змістом роботи підготовлено статтю «Особливості використання діалектної лексики в повісті Марії Матіос «Черевички Божої Матері», яку опубліковано в збірнику наукових праць студентів і магістрантів факультету філології й журналістики імені Михайла Стельмаха «Філологічні студії» (м. Вінниця, 2019 р.).

Структура роботи. Дослідження складається зі вступу, двох розділів (Розділ 1. «Теоретичні засади вивчення діалектизмів у мові художнього тексту»; Розділ 2. «Діалектизми в сучасному літературному дискурсі»), висновків, списку використаної літератури (71 позиція), списку джерел (3 позиції).

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ВИВЧЕННЯ ДІАЛЕКТИЗМІВ У МОВІ ХУДОЖНЬОГО ТЕКСТУ

1.1. Вивчення діалектизмів як стилістичної категорії в українському мовознавстві

За свідченням науковців, становлення загальноновживаної літературної мови відбулося на основі діалектних різновидів національної мови. Діалектна мова відрізняється від літературної в першу чергу тим, що вона не має спеціально написаних для неї правил, мова різних частин етнічної території може мати певні відмінності, побутує в усній формі, має обмежену сферу вживання. Певні суспільні чинники, зокрема роль конкретної території в інтеграційних процесах соціального, економічного і культурного розвитку нації призвели до підвищення статусу територіального різновиду мови. Процеси мовної інтеграції, що відбуваються в період формування літературної мови й утвердження її як одного із головних чинників національної єдності, призводять до конкретно-історичної взаємодії діалектних різновидів національної мови.

Сучасною лінгвістичною наукою діалектне мовлення сприймається як рівноправний вияв національної мови, тому все частіше можна спостерігати його літературну обробку. Зважаючи на те, що літературна мова і її норми належать до історично змінних категорій, то й трактування певних одиниць як діалектних теж зазнає історичних змін. У нормативних словниках сучасної української мови наявна значна кількість діалектних слів. Відповідні стилістичні ремарки біля таких слів свідчать про сферу їх поширення й про те, що вони перебувають у межах загальнолітературної норми [23, с. 14 – 15]. Зі стилістичного погляду вони виконують функцію художньо-естетичних засобів і сприяють відповідному сприйманню читачами художніх текстів.

Для народної мови, як і для літературної, також характерною ознакою є певна нормативність. Мовні норми виробляються в процесі суспільного користування мовою.

Між нормативністю літературної мови і діалектною нормативністю є певні відмінності. Діалектна норма сприймається як природна, оскільки формується традицією життя говору. Вона не підтримується спеціальними документами (підручниками, посібниками, правописом, словниками), як літературна мова. Ті зміни, що відбуваються в народних говорах, мовцями не контролюються. Утвердження в колі наукових об'єктів розмовного стилю літературної мови спричинило дослідження стильових норм, які не співпадають із загальнолітературними нормами. Співвідношення загальнолітературних і стильових норм змінюється в різні періоди розвитку літературної мови, включаючи при цьому процеси взаємодії системи літературної мови і діалектів. Очевидним є те, що категорія розмовності взагалі й категорія розмовного стилю зокрема в історії української літературної мови тісно пов'язані з категорією діалектизмів, територіальних відмінностей національної мови.

Лінгвісти визначили два підходи до визначення діалектизмів:

- 1) це всі слова, що вживаються в говірці [44, с. 221];
- 2) говіркові слова, які не використовуються в літературній мові або відрізняються від нормативних слів [55, с. 48].

Термін «діалектизм(и)» різні науковці (П. Гриценко, С. Єрмоленко, О. Селіванова, Г. Козачук та ін.) визначають по-різному:

С. Єрмоленко тлумачить означене поняття так: «Діалектизми – слова або словосполучення, характерні для мови певних територій» [19, с. 49].

З точки зору П. Гриценка, «діалектизм – позанормативний елемент літературної мови, що має виражену діалектну віднесеність» [8, с. 146].

О. Селіванова стверджує, що «діалектизм – це слово або сполука, які не належать до літературної унормованої мови, а до регіональних діалектів цієї мови» [52, с. 126].

Дефініція діалектизму, подана П. Гриценком в енциклопедичному словнику «Українська мова», включає інформацію про те, що діалектизми – це елемент літературної мови, але елемент позанормативний. При цьому науковець відзначає, що «діалектизми віддзеркалюють процес адаптації літературною мовою територіально здиференційованих елементів діалектної мови чи регіональних варіантів літературної мови» [8, с. 146]. Важливим моментом є використання поняття «процес адаптації». Першим ступенем адаптації діалектизмів учений вважає письмову фіксацію елементів діалектної мови. На цьому етапі можна спостерігати різноманітні фонетичні, фонетично-морфологічні варіанти, враховуючи те, що письмова форма тільки приблизно передає особливості звукової будови діалектного слова.

Фахівці-діалектологи вважають за необхідне якомога точніше відтворювати на письмі діалектний звуковий образ слова. Зокрема, лінгвіст А. Зеленько відзначав розмаїття діалектів української мови, показуючи не лише лексичні, а й фонетичні, морфологічні особливості вербалізації одного й того ж поняття: «Та навіть сам процес говоріння називають неоднаково в різних місцевостях України: в одних – говорять, або говорат, вогорат, говореть, говорє, гварат, говорут, в інших же – гомонять або гомонеть, ще в інших – байуть, балакають, гадають, бесідують» [24, с. 39]. Особливості говірки певної території відтворюються часто в науково-популярних і публіцистичних текстах. При цьому фахівці вказують на необхідність пристосування діалектних явищ до писемно-літературної традиції.

Одним із шляхів такого пристосування є фіксація діалектизмів у фольклорних записах. Закріплення діалектних слів у писемній формі складає певний етап входження знакових елементів діалектної мови, культури певної місцевості в загальну національну культуру і мову. Варто зауважити, що таке твердження знайшло наукове обґрунтування. Так, М. Грушевський зауважував, що використання писемної форми української мови у різних галузях суспільного життя призвело до підвищення «культурного запасу»: «У теперішніх часах, коли не стало старих універсальних культурних мов, і

кожна народність на своїй мові старається розвинути культурну роботу, потрібну для задоволення своїх культурних потреб, і на своїй мові мати весь культурний запас, потрібний для життя і розвою своєї суспільності, – ця культура мови стає питанням життя і смерті, «бути чи не бути» національного існування» [57, с. 216].

Аналізуючи функціонування діалектизмів у мові художньої прози, Г. Козачук зазначає: «Стиль художньої літератури має здатність надовго затримувати і навіть активізувати в собі позалітературні мовні елементи, використовувати зі стилістичною метою ті мовні явища, що згодом можуть стати літературною нормою» [28, с. 52].

Наведені визначення діалектизмів мають спільну ознаку, якою є ідентифікація цих мовних явищ на тлі унормованої літературної мови. П. Гриценко висловив слушні методологічні зауваження щодо вивчення діалектних одиниць у мові художніх творів попередніх епох. Науковець зазначив, що «на початковому етапі розвитку нової української літературної мови використання діалектних одиниць не було чітко регламентоване, зумовлювалося мовним досвідом письменника, нерідко мало риси мовного натуралізму» [8, с. 146]. Учений вважає, що у творах минулих століть можна ідентифікувати якесь явище як діалектизм тільки на тлі унормованого варіанта загальнонаціональної мови. За твердженням П. Гриценка, від власне діалектизмів необхідно відрізнити ті лінгвальні одиниці, які в певний період мали статус нормативних у територіальних варіантах літературної мови – галицькому, наддніпрянському, буковинському, закарпатському, прашівському: «Використання таких одиниць мови не пов'язане зі стилістичними настановами мовців і не свідчить про незнання норм літературної мови» [8, с. 146].

Трактування діалектизму як явища, що трансформується внаслідок історичних змін обґрунтувала С. Єрмоленко: «Оскільки літературна мова і її норми належать до історично змінних категорій, то й кваліфікація певних одиниць як діалектних так само зазнає історичних змін» [19, с. 199]. На

основі даного твердження дослідниця дійшла висновку про те, що в художніх текстах XIX століття статус і функції діалектизмів були не такими, як у сучасній літературній мові, «через мовну практику майстрів художнього слова лексика діалектного походження утверджувалася як елемент лексичної норми літературної мови XIX століття. Оскільки для зазначеного періоду розвитку літературної мови художній стиль був основою формування літературної норми і завдяки писемній практиці визначав цю норму, то й діалектизми становили неодмінну частину лексичної системи літературної мови...» [19, с. 198]. У зазначену епоху, вказує С. Єрмоленко, поняття діалектизму слід розглядати відповідно до норм певного стилю, враховуючи при цьому реакцію читачів: «Діалектизми набувають статусу стилістичних засобів, що збагачують, урізноманітнюють не лише художній, а й розмовний стиль літературної мови» [19, с. 198]. Науковець указує на планомірне використання діалектизмів у літературних творах: «Щодо української художньої прози початку XIX століття було б некоректно говорити про стихійне використання діалектних джерел» [19, с. 198]. Однією з основних функцій діалектизмів у художніх творах С. Єрмоленко вважає художньо-естетичну: «З погляду стильової норми вони виконують функцію художньо-естетичних засобів» [19, с. 199]. Погляди науковця на стилістичну функцію діалектизмів поділяє П. Гриценко, зауважуючи, що «використання діалектизмів становить відступ від чинних... норм літературної мови зі стилістичною настановою» [8, с. 146].

У лінгвістичній літературі виділяють такі типи діалектизмів:

– акцентуаційні – ті, що відрізняються від літературних норм наголосом: [кропíва], [одúнац' іт'], [пóдушка];

– фонетичні – такі, що від літературної мови відрізняються фонетичними явищами, наприклад: чергуванням [о], [е] з [і], [о], з нулем звука, [е] з [о]: [вбóіна], [хт' іти]; вживанням [е] на місці [а] після м'яких приголосних: [в' іс' іл' л' е], [нас' ін' е]; заміна [хв] на [ф]: [ф' іртка], [фарту́х]; використанням [р] замість [р'] : [бура́к], [говору́];

– словотвірні – від літературної мови відрізняються використанням інших афіксів: [т'утки] тут, [т'амки] там, [пор'анок] ранок;

– морфологічні – ті, в яких категорія роду відрізняється від літературної мови: [й'армарка] – ж. р. – літературна норма [йармарок] – ч. р.; відмінковими закінченнями: [стр' іхоў], [головам], [ног'ої]; особовими формами дієслів: [гов'орит], [п'ішут], [ход'ілис' мо];

– синтаксичні – характеризуються вживанням конструкцій із прийменниками, невластивими для літературної мови: [д | мин' і] – до мене, [к с'ерц' у] – до серця, [г в'ечору] – до вечора; [без л' іс] – через ліс, [і д'умаў о н' ім] – про нього; а також сполучниками [коб'і] – якби, [і з'аким] – доки, [і г'еїби] – ніби;

– лексичні – позначають поняття, які в літературній мові мають інші назви. Таких діалектизмів використовується найбільше. Вони поділяються на підтипи: 1) власне лексичні (словникові); 2) етнографічні (етнографізми); 3) лексико-семантичні [56, с. 231].

Лексичні діалектизми мають літературні відповідники: в'уйко – дядько, пл'ай – гірська стежина, в'атра – багаття, п'утня – відро, т'айстра – торба, чуг'айстер – вітер.

Етнографічні діалектизми (етнографізми) поширені тільки в певній місцевості. До них належать слова, які називають знаряддя виробництва, предмети побуту, одягу, явища, зумовлені характером господарської діяльності. Зокрема, в південно-східних говорах зустрічається слово кобеняк, що означає верхній одяг без рукавів. У південно-західних говорах подібний одяг, тільки хутряний, має назву кептар. Представники північно-східних говорів називають один із видів печива галагани, а кисла страва з вівсяного борошна – це жур. Традиційні страви в північно-західних говорах теж мають особливі назви: бринза (сир з овечого молока) і бануш (кукурудзяний куліш, варений на сметані). У південно-східних говорах балабухи – вид печива, кваша – солодка страва з житнього борошна. У південно-західних говорах гуцульську садибу називають гражда, а колиба – це курінь для пастухів або

зимове житло лісорубів у горах. У північних говорах предмети господарської діяльності також мають особливі назви: лампач чи лимпач – необпалена цегла з домішкою соломи, підкат – навіс для зберігання сільськогосподарського реманенту [57, с. 253].

С. Бевзенко визначає лексико-семантичні діалектизми як «слова однієї етимології, які хоч і звучать однаково, але в різних говорах тієї ж самої мови виступають з різними значеннями» [2, с. 181]. Зокрема, у говорах південно-західного наріччя слово гостинець використовується зі значенням великий битий шлях, а в літературній мові та говорах південно-східного наріччя слово гостинець має значення подарунок. У середній частині Закарпаття слово плаття означає одяг узагалі, а в літературній мові плаття – вид верхнього жіночого одягу, сукня. Словом підлий називають погану людину в південно-західних говорах, а в південно-східних говорах і літературній мові підлий означає безчесний, який викликає осуд.

Серед лексичних діалектизмів виділяють семантичні – це слова, що мають додаткові відтінки у значенні або такі, що в діалекті мають відмінне від літературної мови значення. Зокрема, в діалектній мові аркан – різновид гуцульського танцю, береза – старший над колядниками, родичі – це батьки, квасок – щавель, ноша – одяг.

До фразеологічних діалектизмів відносять стійкі словосполучення, які відрізняються від літературних усталених виразів певними фонетичними, граматичними, лексичними особливостями. У літературній мові та в південно-західному наріччі слово базікати означає говорити дурниці, теревені розводити має значення точити лясси. У галицьких говорах ці фразеологізми мають значення бандиги плести (гнути), а в поліських – хармани плести [40, с. 24].

Діалектизми відтворюють процеси закріплення в літературній мові окремого територіального елемента розмовної мови або регіональних варіантів літературної мови. У територіальних діалектах виявляється загальнонародна і мова з територіальними відмінностями. Українська

літературна мова – це унормована стандартна цілісна система, а територіальні діалекти містять як спільні загальноукраїнські риси, так і свої територіальні особливості.

Взаємодія української літературної мови з територіальними діалектами відбувалася на протязі всього її історичного розвитку. Ця взаємодія виявляється в першу чергу в «олітературенні» слів, що тривалий період належали до територіальних діалектів. Літературна мова поповнюється діалектизмами завдяки мові художніх творів, публіцистиці, науковій літературі, зокрема, фольклористиці, етнології, усному мовленню, лексикографічним працям (діалектним та словникам змішаного типу).

О. Муромцева зауважила, що з другої половини XIX – початку XX століття істотно змінився семантичний та стилістичний характер лексики, яка переходить з народної мови в літературну. Якщо раніше літературна мова збагачувалася побутовою лексикою, словами з конкретним значенням, то письменники пізнішого періоду прагнули відшукати в народній мові слова з підвищеною стилістичною характеристикою, які відповідали б зростаючим потребам у поетичному вираженні [39, с. 19].

Лексичні пласти, характерні для різного роду діалектів, відіграють важливу роль у творенні та розвитку літературної мови, яка, як правило, розвивається на основі певного територіального різновиду національної мови. Статус його визначається як лінгвістичними, так і суспільними чинниками, зокрема роллю конкретної території в інтеграційних процесах соціально-економічного і культурного розвитку нації. «Мовно-інтеграційні процеси, визначальні для доби становлення літературної мови й утвердження її як одного із важливих засобів національної єдності, зумовлюють конкретно-історичну взаємодію діалектних різновидів національної мови» [69, с. 106]. Процеси взаємодії літературної мови з діалектами спостерігаються в різні історичні періоди. Літературознавці визначають питання взаємодії літературної мови і діалектів як одне з найважливіших теоретичних і практичних питань функціонування літературної мови.

Кожен місцевий діалект є відгалуженням національної мови, але поширений він на обмеженій території. Місцеві діалекти характеризуються сукупністю певних діалектних явищ, які відрізняються від сукупності таких явищ інших місцевостей. Але ці відмінності між різними діалектами не можуть бути стовідсотковими. Певна подібність між діалектними явищами різних говірок спостерігається на суміжних територіях. «На пограниччі діалектів завжди виступає ширша чи вужча смуга перехідних говірок, що поєднують у собі діалектні риси обох сусідніх діалектів із перевагою рис одного з них» [52, с. 347]. Таку смугу перехідних говірок можна спостерігати в Україні на межі між поліськими і південно-східними діалектами.

Вивченням взаємодії діалектної лексики з лексичними пластами української літературної мови активно займався І. Матвіяс. На думку науковця, така взаємодія на різних етапах розвитку літератури неоднакова [33, с. 10]. Учений заперечує думку про те, що «народні говори вже перестали бути джерелом збагачення літературної мови» й доводить, що діалектизми виконують образотворчу функцію: передають етнографічні й побутово-професійні назви предметів, переважно у процесі зображення минулого; ідеографічно-уточнювальну й експресивну [34, с. 43].

Науковці [37; 42; 52] відзначають таку особливість діалектизмів, як змінюваність. Ця стилістична категорія формується одночасно з виробленням і усталенням літературних норм. Як приклад, можна назвати в минулому діалектизми *ватра*, *бануш*, *літепло*, *трембіта*, *легінь*, які поповнили сучасну літературну мову і сьогодні фіксуються всіма словниками української мови.

Отже, взаємодія української літературної мови з територіальними діалектами – це одна із найважливіших проблем функціонування національної мови, яка опинилася в центрі уваги багатьох науковців. Діалектизми не тільки відтворюють процеси закріплення в літературній мові окремого територіального елемента розмовної мови, але й впливають на формування стильових норм у художній літературі.

1.2. Функції діалектизмів у мові художньої літератури

Українські письменники широко використовують у художніх творах діалектизми. Слова, що є характерними для тієї чи іншої території, допомагають авторові краще передати життя, побут, внутрішній світ героїв, сприяють більш глибокому розумінню подій. Як зазначають науковці, діалектизми «у художньому стилі використовуються для максимального наближення до дійсності, опису життя з усіма його подробицями, відтворення місцевого колориту, побуту, звичаїв, типізації характерів представників різних місцевостей. Найбільше діалектизмів використовується в мові персонажів. У поетичних творах діалектизми відтворюють розмовно-інтимний колорит, подеколи передають іронічну розповідь» [55, с. 38].

Діалектизми, які використовуються в мові художніх творів, позначаються певною стилістичною настановою. Наприклад, мають такі позначення: мовна характеристика персонажів, відтворення локального колориту описуваних подій. Тексти із говірковими елементами науковці поділяють на:

а) ті, які значно насичені діалектизмами або такі, що стилізовані під якийсь діалект, проте орієнтовані на літературну норму. Яскраво виражена стилізація під гуцульський діалект у художніх творах М. Коцюбинського «Тіні забутих предків», Г. Хоткевича «Кам'яна душа», «Олекса Довбуш»;

б) такі, що орієнтовані на діалект, а не на літературну мову. Зокрема, процес олітературення гуцульського діалекту спостерігається в художніх творах О. Манчука «Жиб'ївські новелі», «Ади жию», П. Шекерика-Дониківа «Дідо Иванчік» [11, с. 167].

П. Гриценко визначив роль активного використання діалектизмів у художніх текстах. Науковець висловив думку, що вживання діалектизмів у літературних творах, їх відповідне опрацювання у підручниках з граматики і словниках є передумовою поступового їх переходу до нормативних, веде до збагачення структури і виражальних можливостей літературної мови [9, с. 33].

Попри нормативність, сучасна українська літературна мова продовжує поповнюватися елементами говіркового мовлення. Набуваючи статусу нормативних, ці лексичні одиниці збагачують запас експресивних засобів української літературної мови, розширюючи її стилістичні можливості. У ролі посередників при цьому виступають літературне побутове мовлення, мова художніх творів, мова усної народної творчості. Оскільки в мові художньої літератури найяскравіше виражені естетичні функції, в ній говірковий елемент піддається випробуванню на стилістичну придатність. У художніх творах вперше з'являються такі способи стилістичного використання діалектизмів, які поступово стають надбанням літературної мови.

Як тільки говірковий елемент потрапляє в художній твір, він перестає бути звичайним діалектизмом, а набуває нових смислових відтінків, виділяється на фоні літературної мови й відповідно стилістично увиразнюється. Додаткової експресії такий лексичний елемент набуває, зважаючи на те враження, яке він справляє на читача. Рівень експресивності діалектизму в мові літературного твору залежить у першу чергу від того, яким чином і з якою метою він уводиться автором у текст. При цьому береться до уваги ще й семантична прозорість діалектизму і його приналежність до певного мовного рівня. С. Єрмоленко відзначає, що «на художньому літературно-нормативному тлі діалектизми фонетичні, лексичні й фразеологічні експресивніші, ніж діалектизми морфологічні та синтаксичні» [21, с. 16]. Це пояснюється тим, що говіркові риси більш яскраво виражені на фоні фонетичних і лексико-фразеологічних літературних норм, ніж на фоні граматичних. Морфологічні і синтаксичні діалектизми важко стилістично увиразнюються через наявність у літературній мові граматичних варіантів [21, с. 16].

Діалектизм стає стилістично невиразним тоді, коли він не зрозумілий для читача. Експресивності говіркове слово набуває в тому випадку, коли воно семантично прозоре само по собі або коли його таким робить контекст.

Важливу роль при цьому відіграють словотворча типовість діалектизму і його здатність викликати певні естетичні й значеннєві асоціації [21, с. 17].

Наскільки стилістично виразними є діалектизми, залежить від мовної майстерності автора та від ідейно-тематичної спрямованості його творчості. Певної експресивності зазнають говіркові елементи, які використовуються з метою «простої етнографічної орнаментатії художньої оповіді» [68, с. 46]. Така особливість діалектизмів виявляється в творах Г. Хоткевича: *«Уберя на нім була незвичайно багата – такої Маруся не бачила і в найдужчих газдів. Киптар вишиваний шовками, саф'яном, з якимись камінчиками по ньому... Обвита тонкою жированою бляхою крисаня була зачічена готурами й павичами...»*

Не мають стилістичної виразності діалектизми, які письменник вводить мову персонажів із метою стилізації під якусь говірку. Наприклад, у М. Коцюбинського: *« – Чогось так змарнів? Ци ти недужий? – обізвалась Марічка. – За тобов, душко Марічко... за тобов банував...»*

Гарний стилістичний ефект мають використані в мові персонажів і в мові автора характерні для певної говірки лексеми, які виступають образними синонімами, аналогічними до стилістично нейтральних загальноживаних слів. Діалектні синоніми використовуються з метою стилізації мови літературного твору, служать засобами розкриття характерів героїв, але найважливішою їх функцією є надання розповіді емоційно-оціночного колориту, створення художньо-естетичної атмосфери в художньому творі. Наприклад: *«Варчуків урвитель цілий день вертівся біля нього, а той і святого настренчить на підлість...»* (М. Стельмах) [24, с. 16].

Діалектизми у літературному творі можуть виступати в ролі колоритних епітетів: *«З тьмяно-золотистого туманного світла оселі до нього наближається хупава постать матері»* (М. Стельмах) або метафоричних прикладок: *«Місяць-легінь у золоченій крисані Зблід – стомився на космічному гулянні»* (М. Влад). Тоді вони стають більш виразними.

Діалектні слова використовуються і в порівняннях: «А явори, неначе легіні, що заходились віршувати, Шепочуть золоті елегії» (М. Чхан).

Значної експресивності надають художнім творам діалектизми-імітації, які вводяться в літературний текст як звичайні структурно-синтаксичні компоненти: «*На цей момент нагодився Лесів батько, ... і сказав дві слові*» (Остап Вишня). Діалектизм-імітація набуває ще більшої виразності, коли контрастує з нормативним відповідником: «*Хотіли ми було за годину-дві їхати далі, бо фіакр не хтів чекати, але Окуневські не хтіли того слухати...*» (Леся Українка).

Елементи говірки іноді використовуються автором у власному експресивному словотворенні, наприклад: «*Вибігла з хати якась молодиця, здається, якраз та, що з нею він, незграбний кінокавалір, недавно вигоцував чардаш...*» (Гончар).

У деяких говірках зустрічаються ступеньовані форми відносних прикметників і присвійних займенників. У результаті утворюються форми, які виходять за межі літературних норм: «*Баба Палажка, по-моєму, значно професоріша від самого професора*» (Остап Вишня); «*Ось я свиня – то вже свиня! од всіх свиней свиніша!*» (П. Тичина); «*І скажу про найнароднішого, про народного артиста Євгенія Золотаренка. Почувши його один раз на сцені, вже ніколи не забудеш*» (О. Ковінька).

Стилістична виразність діалектизмів у художньому творі досягається тоді, коли між автором і читачем є певний мовленнєвий контакт. Спроба автора застосувати діалектизм зі стилістичним ефектом буде безуспішною, якщо читач не буде відповідним чином підготовлений до мовленнєвої співтворчості [68, с. 48]. При цьому варто взяти до уваги, що діалектизм, який використовується в рідному читачеві говірковому середовищі, сприймається як менш експресивний, а діалектизм, узятий із чужого йому говіркового середовища, – як більш експресивний.

У літературній мові роль експресивних засобів виконують як ті говіркові одиниці, що в діалекті є стилістично нейтральними, так і ті, що в

діалектній системі є стилістично виразними. Коли в літературне мовлення потрапляють перші, вони увиразнюються помірно, другі в літературному творі зазнають сильного увиразнення, оскільки на їх діалектну експресивність накладається ще одна, нової якості експресивність [68, с. 49].

За твердженням А. Зеленько, діалектизми в літературних творах виконують три найважливіші функції: комунікативну, етнографічну та експресивно-виражальну [24, с. 39]. Комунікативна функція виявляється в тому, що письменник, «вживаючи діалектні елементи рідного йому говору чи наріччя у мові персонажів і авторській мові, свідомо чи несвідомо використовує їх замість слів літературної мови» [24, с. 39].

Етнографічну функцію виконують здебільшого лексичні діалектизми, за допомогою яких передаються ті чи інші відомості про матеріальну культуру мешканців певної місцевості, про яких розповідається у творі, а «фонетичні, морфологічні, словотворчі та синтаксичні елементи діалектного мовлення вказують на їх етнос» [34, с. 39].

Експресивно-виражальна функція діалектизмів полягає в тому, що ці лексичні одиниці використовуються автором з метою максимального наближення мови персонажів до мови реальних мешканців конкретної території. Таким чином письменник переконує в реалістичності подій, відображених у тексті. Як зазначив А. Зеленько, експресивно-виражальна функція діалектизмів у літературних творах використовується «з метою типізації та індивідуалізації мови персонажів, щоб якнайглибше охарактеризувати реальну дійсність, відображену в художньому творі» [34, с. 39].

В. Грещук виділяє номінативно-пізнавальну функцію діалектних лексем у літературних творах. Вона виявляється в тому, що діалектизми називають факти дійсності, які в літературній мові не мають однослівних відповідників. Семантика діалектного слова, «заховуючи відомості про певний квант матеріальної чи духовної культури етнографічної групи, не

лінгвалізована нормативною мовою, знайомить реципієнта тексту з новою інформацією, закладеною в значенні діалектизму» [11, с. 4].

Співзвучні з підходами А. Зеленька погляди С. Єрмоленко, Г. Козачук на роль і функції діалектизмів у літературному тексті. Зокрема, С. Єрмоленко зазначила: «Живе діалектне слово підпорядковане змалюванню народних характерів, життєвих ситуацій, у яких розкриваються ці характери», [18, с. 204], «Діалектизми виконують функцію розмовних елементів, відтворення природного колориту спілкування людей, що живуть у конкретному просторі, на території поширення певного діалекту» [18, с. 200]. Експресивну функцію діалектизмів відзначила Г. Козачук: «Вживання діалектизмів у мові художнього твору має бути завжди обумовлене або зображенням реалій, що пов'язані з тією територією, яку описує автор, або відтворенням усного мовлення персонажів. Діалектизми можуть виконувати також художньо-зображальну функцію» [28, с. 52]. Лінгвісти стверджують, що «діалектизми віддзеркалюють процес адаптації літературною мовою територіально здиференційованих елементів діалектної мови чи регіональних варіантів літературної мови» [8, с. 146]. Процес адаптації діалектизмів у літературній мові розпочинається з письмової фіксації діалектних елементів у записах фольклорних творів чи в текстах художньої літератури: «Надання діалектній мові писемної форми... становить певний етап входження знакових елементів діалектної мови, певної місцевої культури в загальну національну культуру і мову» [18, с. 199]. Науковець вважає художню літературу основним шляхом засвоєння діалектизмів літературною мовою: «Художньо-стильова норма мотивує використання діалектизмів як художнього засобу, який урізноманітнює мову персонажів, виявляє локальний колорит художньої оповіді, індивідуалізує стиль письменника й стилізує комунікативні жанри» [18, с. 200]. П. Гриценко, підтримуючи точку зору С. Єрмоленко, зазначив, що «художній твір є площиною активної взаємодії літературної мови й говорів, каналом збагачення літературної мови діалектними елементами»,

таким чином, «використання кожного діалектизму має розглядатися як творчий експеримент митця, кінцевий результат якого визначається доцільністю залучення діалектних явищ до художнього твору та способами реалізації цієї необхідності» [9, с. 35].

Г. Козачук зауважила, що в художньому стилі не тільки фіксуються позалітературні мовні елементи, а вони можуть настільки активізуватися, що в перспективі спроможні стати літературною нормою [28, с. 52]. На значення діалектизмів у процесі збагачення літературної мови вказав П. Гриценко: «Усталення вживання слів і словоформ як діалектизмів, їх відповідне опрацювання у нормативних словниках і граматиках (з відповідними кваліфікаціями діал., обл.) є передумовою поступового переходу цих діалектизмів до нормативних, збагачення за їхній рахунок структури і виражальних можливостей літературної мови» [8, с. 147].

Акцентуючи увагу на функціях діалектизмів у мові літературного твору, С. Єрмоленко визначила мету їх використання:

- 1) відтворення тих реалій, що пов'язані з певною територією, яку описує автор;
- 2) відтворення особливостей усного мовлення;
- 3) уведення не літературного слова з прозорою внутрішньою формою, яка допомагає словесно-художньому зображенню [20, с. 16].

Характер застосування територіальних діалектів у мові художніх творів також має певні відмінності. В. Грещук вказує на чотири типи літературно-діалектної взаємодії [13, с. 351].

До першого типу науковець відносить такі художні твори, в лексичній канві яких спостерігається обмежена кількість діалектизмів: «вкраплення окремих лексичних діалектизмів здійснюється передусім у мову персонажів, в авторській мові вони трапляються рідше» [13, с. 350]. Як правило, це слова, які передають колорит мови окремої території і водночас близькі до літературних: «зазвичай ними є окремі слова, вживання яких територіально обмежене, морфологія й синтаксис авторської мови й мови

персонажів залишаються літературно-нормативними» [13, с. 348], «фонетичне оформлення вкрапленого діалектного слова максимально наближене до літературної норми» [13, с. 350].

На відміну від попереднього, літературні твори, що представляють другий тип, досить насичені діалектизмами і ілюструють характерне для певної території побутове мовлення: «Тут також основною віссю протиставлення літературного та діалектного є авторська мова – мова персонажів, але... всі діалоги й монологи досить повно відбивають фонетичні, лексико-семантичні та граматичні особливості... говірок» [13, с. 352]. Діалектне мовлення набуває більш яскравого колориту в силу того, що мовлення персонажів увиразнюється «на тлі чистої літературної мови автора» [13, с. 354]. При цьому В. Грещук зауважив, що «мову персонажів в такого типу творах не можна повністю ототожнити з говірковим мовленням, бо в ній діалектні риси відбиті не у всій повноті й непослідовно» [13, с. 355].

У художніх творах третього типу спостерігається значна кількість діалектизмів, які органічно вплітаються в мову твору. «Літературною мовою в художніх творах такого типу є її західноукраїнський варіант, в якому чимало ознак південно-західного наріччя», – зазначає В. Грещук [13, с. 356]. Тому, незважаючи на «значну насиченість діалектизмами», мова автора і мова персонажів не протиставляються.

Як зауважила С. Єрмоленко, «питання взаємодії літературної мови і діалектів належить до важливих теоретичних і практичних питань функціонування літературної мови» [19, с. 121]. Один із виявів цієї проблеми – використання в мові художньої літератури діалектизмів, які за посередництвом художньо-естетичної функції мови впливають «на динаміку стильових норм, а також на загальнолітературну норму» [19, с. 123]. В. Грещук зазначив, що «вивчення мови белетристики у її зв'язках із місцевими говорами має не тільки самодостатню цінність, воно важливе

також для з'ясування співвідношення і взаємодії літературно-нормативного і територіально-діалектного» [13, с. 347].

Четвертий тип взаємодії між літературною і діалектною мовами – це явище, коли «за літературну мову править діалект», «авторська мова, як і мова персонажів, повністю ґрунтується на територіальному діалекті» [13, с. 356]. Для текстів «олітературеного» діалекту (термін П. Гриценка) характерним є детальна і послідовна передача усіх діалектних рис, окрім деяких фонетичних.

Зазначені типи взаємодії діалектів окремих територій і мови літературних творів, як слушно зазначає В. Грещук, є підтвердженням того, що діалектна мова, існує не тільки в усній формі [13, с. 359].

І. Ніколаєнко, поділяючи точку зору В. Грещука, вказала на два способи застосування діалектної лексики в сучасній українській літературі. Згідно з першим – «діалектне мовлення сприймається нині вже як не відступ від літературної норми, а як рівноправний вияв національного мовлення, мовотворчий і комунікативний потенціал якого значний» [44, с. 224]. Такий підхід унормовує можливість «олітературення» діалектів, коли діалектне мовлення піддається літературній обробці» [44, с. 224]. Працюючи над художнім твором, письменник орієнтується на діалект, а не на літературну мову, зберігаючи при цьому «значний духовний і поетичний потенціал живого мовлення» [44, с. 225]. Діалектне мовлення при цьому сприймається як «повноцінний засіб спілкування, випробуваний століттями» [44, с. 227].

По-іншому застосовують спосіб діалектно-літературної взаємодії письменники, які в своїх художніх творах використовують лише окремі діалектні слова [44, с. 226]. Зокрема, В. Даниленко в повісті «Сонечко моє, чорне й волохате» відображає поліську говірку в мовленні однієї героїні – бабусі Павці. У мовленні інших героїв і в мові самого автора діалектизми не використовуються, тоді як В. Дрозд, В. Лис, О. Кулеш у своїх творах відображають діалектне мовлення в діалогах майже всіх героїв, а часто і в

авторській мові. Окремі автори (Ю. Королько та М. Сарнацька) пишуть свої твори говіркою.

Історія входження окремого діалектного слова в літературну мову і закріплення в ній у кожному випадку індивідуальні. Досить часто лексичні діалектизми вливаються літературну мову природно, стихійно і сприймаються в ній як стилістично нейтральні слова. «Народнорозмовний компонент літературної мови динамізується під впливом територіальних відмін національної мови. Опосередкований художньо-естетичною функцією мови, використанням народно розмовних елементів у художніх текстах, територіальний різновид впливає на динаміку стильових норм, а також на загальнолітературну норму» [67, с. 82].

Отже, діалектна лексика відіграє важливу стилістичну роль у мові художньої літератури (використовується для відтворення місцевого колориту, індивідуалізації мови персонажів). У літературних творах лексичні діалектизми проходять випробування на життєздатність і в результаті стають або не стають надбанням літературної мови. Діалектна лексика належить до тих засобів, які надають художнім творам особливого колориту, виконують експресивну й характерологічну функцію. Опрацювавши дослідження П. Гриценка, В. Грещука, А. Зеленька, С. Єрмоленка, І. Матвіяса, ми виявили широкий спектр функцій, які виконують діалектизми в художньому творі: 1) слугують одним із основних засобів мовної характеристики персонажів; 2) забезпечують художню переконливість та етнографічну достовірність зображуваних подій; 3) відтворюють колорит місцевості й мовлення мешканців.

1.3. Функціонування діалектизмів у художніх текстах українських письменників: до історії питання

Упродовж історичного розвитку української літературної мови спостерігається вплив на неї територіальних діалектів. У новій українській літературній мові виявляється тісний зв'язок із територіальними діалектами.

Наприкінці XIX – на початку XX століть він зумовлює функціонування різних варіантів літературної мови, зокрема східноукраїнського й західноукраїнського.

Діалектні риси тієї чи іншої території активно відображалися в мові художньої літератури. Проблема взаємодії діалектного мовлення і літературного стала об'єктом вивчення для багатьох лінгвістів: І. Матвіяс, В. Грещук, В. Грещука, О. Муромцевої, С. Єрмоленко, А. Зеленька, П. Гриценка. Ці та інші дослідники вказують на різні аспекти впливу діалектного мовлення на літературне, яке на різних етапах його історії здійснювалося по-різному.

Досліджуючи історію розвитку української літературної мови від витоків до другої половини XX століття, І. Матвіяс вважає хибним твердження про те, що «народні говори вже перестали бути джерелом збагачення літературної мови» й доводить, що діалектизми як периферійні лексичні елементи літературної мови, зафіксовані у нормативних словниках з ремаркою діал., сьогодні виконують образотворчу функцію: передають етнографічні й побутово-професійні назви предметів, переважно у процесі зображення минулого; ідеографічно-уточнювальну й експресивну (це стосується семантико-стильових синонімів діалектного походження) [34, с. 59]. О. Муромцева звернула увагу на те, що з другої половини XIX – початку XX століть помітно змінився семантичний та стилістичний характер лексики, що перейшла з народної мови в літературну. Якщо раніше літературне мовлення відзначалося багатством побутової лексики, то пізніше письменники прагнули відшукати в народній мові слова з підвищеною стилістичною характеристикою [39, с. 19].

Типологію зв'язків територіальних діалектів і художньої мови висвітлюють науковці Василь Грещук, Валентина Грещук у своїх численних статтях і монографіях [11].

За свідченням мовознавців, в українській художній мові відобразились діалектні риси різних мовно-територіальних утворень, проте найбільш

яскраво вираженими в ній виявились перш за все говірки південно-західних діалектів, а з-поміж них – гуцульські, а також наддністрянські та покутські [11, с. 52]. Науковці виявили своєрідність використання діалектів у мовній практиці цілої низки письменників, серед яких особливою колоритністю відзначається художня мова Василя Стефаника.

У процесі дослідження проблеми взаємодії мови української художньої літератури вчені з'ясували, які семантичні групи гуцульської діалектної лексики виявилися найбільш репрезентативними в художніх цілях. Крім того, вивчення зазначеної проблеми дало змогу глибше з'ясувати формування й розвиток літературної мови, роль місцевих говорів у її становленні. Мова української художньої літератури, на думку науковців, «заховує цікавий і надійний матеріал щодо вивчення взаємодії літературної мови й діалектів» [12, с. 26].

Причини використання діалектних одиниць у художньому тексті науковці називають різні. На початку становлення української літературної мови, діалектні одиниці потрапляли в художню мову «внаслідок недостатнього вироблення літературно нормативного стандарту та орієнтацією на народно-розмовне мовлення як основу створення літературної мови», пізніше – з метою її стилізації під певний говір, імітації мови реальних прототипів героїв літературного твору з відповідною стилістичною функцією [12, с. 27]. Значна частина діалектних елементів із говірок місця народження й проживання письменника мимоволі вживалися як у авторській мові, так і мові персонажів його творів як звичайні мовні одиниці, що надаються для творення художніх текстів. Однак із часом, коли словник і граматики літературної мови достатньою мірою були розроблені, використання діалектного різновиду мови в художньому тексті стає виразним чинником текстотворення, одним із важливих стилістичних прийомів досягнення художніх цілей [12, с. 28].

За твердженням науковців, проблема введення в мову художнього тексту більшої чи меншої кількості діалектних одиниць належить до

різноаспектних. Не всі говори в однаковій мірі представлено в мові художньої літератури. Аналізуючи літературні тексти на предмет наявності в них діалектних рис певних говорів, визначаючи ступінь насиченості ними авторської мови і мови персонажів, враховуючи при цьому стан розвитку літературної мови на час творення тексту та обґрунтовуючи доцільність введення в мовну канву твору діалектних елементів, учені дійшли висновку, що на використання того чи іншого діалекту в художній літературі впливає передовсім колоритність діалекту і етнографічна самобутність його носія, етнографічної групи [26, с. 142].

«Наскільки досліджено вживання різнорівневих рис того чи іншого діалекту в художній мові зазвичай визначається мистецьким іменем, талантом творця художнього тексту: що більш відомий письменник, тим більша увага дослідників до мови його текстів, у тому числі з погляду вживання у ній територіальних говорів» [33, с. 7].

Науковці на основі характеристики фонетичних, морфологічних, лексико-семантичних рис говорів у багатьох художніх текстах відзначають як найбільш затребуваний для художніх цілей гуцульський діалект, риси якого тією чи іншою мірою відбиті в мові творів більше ста українських та деяких польських письменників [4, с. 180].

Увагу лінгвістів привернув ще один аспект проблеми, пов'язаний із художніми функціями діалектних одиниць у літературному тексті. Природі естетичності введеного в художній текст діалектного матеріалу присвятив свої дослідження А. Яворський, який писав: «Слова, що надходять із сленгу, діалектів нерідко запозичаються завдяки своїй новизні і незвичайності, отже, через потребу в актуалізації, за якої значну роль завжди відіграє естетична оцінка» [71, с. 231].

Аналізуючи використання діалектних одиниць у мові художньої літератури, звернемо увагу на те, що в різні періоди її розвитку статус і функції діалектизмів були різними. Не це вказує С. Єрмоленко: «Оскільки літературна мова і її норми належать до історично змінних категорій, то

й кваліфікація певних одиниць як діалектних так само зазнає історичних змін» [18, с. 199]. Якщо в художній літературі ХІХ ст. «лексика діалектного походження утверджувалася як елемент лексичної норми» [18, с. 198], то у ХХ ст. і на початку ХХІ ст., з точки зору С. Єрмоленко, говіркові одиниці виконують певні стилістичні функції: «Діалектизми набувають статусу стилістичних засобів, що збагачують, урізноманітнюють не лише художній, а й розмовний стиль літературної мови» [18, с. 198]. Цю точку зору поділяє П. Гриценко, який зазначає, що «використання діалектизмів становить відступ від чинних... норм літературної мови зі стилістичною настановою» [8, с. 146].

У творенні текстів сучасної художньої літератури важливу роль відіграє гуцульський діалект. В українській прозі його започаткував Ю. Федькович – виходець із буковинської Гуцульщини. Основою творів письменника стала жива розмовна мова буковинських гуцулів і колоритний місцевий фольклор.

В. Грещук відзначив, що в прозі Ю. Федьковича діалектні риси прослідковуються як у мові персонажів, так і в авторській мові. На думку науковця, вплив гуцульського мовлення на мову творів буковинського письменника носить стихійний характер, про що свідчить довільне поєднання в у ній діалектних і літературних форм [11, с. 124]. Точку зору В. Грещука поділяє М. Станівський: «Тільки в рідких випадках можна помітити в його творах добір діалектизмів з певним стилістичним навантаженням, – зазначив учений, – але такий спосіб їх використання знаходився ще в зародковому стані» [58, с. 16].

Детальний аналіз художніх творів Ю. Федьковича на предмет використання в них гуцульського діалекту здійснив І. Франко відзначаючи, що він «не писав чистим гуцульським діалектом, але з погляду язика його діяльність визначає змагання – з діалектного ґрунту дійти до загальнолітературної мови» [62, с. 210].

Наведені твердження доводять, що перший досвід використання гуцульського діалекту в мові художнього твору був у значній мірі спонтанний. викликаний не стилістичними чи естетичними потребами автора, а вірогідніше всього недосконалістю літературної мови.

Заслугою Ю. Федьковича є те, що завдяки йому гуцульський діалект впевнено увійшов у мовно-літературну практику багатьох українських письменників, як тих, хто народився на Гуцульщині, так і тих, для кого гуцульський край не був рідним, але кого зачарував неповторний колорит гуцульського говору.

Дослідники визначають функції, які виконують діалектні одиниці у структурі художнього тексту. Серед найважливіших називають номінативно-пізнавальну. Вона виявляється в тому, що «діалектні лексеми номінують сегменти позамовної дійсності, які в літературній мові не мають однослівних відповідників» [4, с. 180]. Разом із тим семантика діалектної лексеми включає в себе відомості про той чи інший бік матеріальної чи духовної культури етнографічної групи. Сприймаючи діалектну лексему, читач сприймає нову інформацію, закладену в значенні діалектизму.

Ця функція виявляється особливо виразно тоді, коли предметом художнього зображення є якась частина матеріальної культури етнографічної групи. За приклад може слугувати виробнича діяльність людей, зумовлена особливими природними умовами їх проживання. Українські письменники, що писали про Карпати, звертали увагу на працю пастухів, яка в гірській місцевості сформувалася в окрему культуру. На означення певних понять в ній використовуються діалектні лексеми. Це яскраво видно з уривка з твору Г. Хоткевича «Довбуш». *«Увійшли до стаї. Ватаг дістав з полиці мішечок із бринзою й посипав її до путини з молоком. Потім весь час обертав велику путину біля вогню, аби молоко було рівномірно літепле. Починався незримий процес.*

Під впливом тепла й мікробів «ринзи» на очах робиться диво дивне: молоко «ловит си». Поволі, але безперестанно виділяється сир, а те, що зостається, перестає бути молоком, а стає керлибою».

Аналізуючи наведений уривок, В. Грещук зазначає, що виділені діалектні слова не лише номінують певні етапи, знаряддя й продукти переробки молока в полонині, а й містять інформацію, яка дає змогу через дискретні компоненти культури відгінного пастухування, вербалізовані діалектними лексемами, та безпосередній опис процесу переробки молока пізнати цю культуру [12, с. 25].

Відзначаючи майстерність Г. Хоткевича у використанні діалектизмів, науковець у своїй монографії «Південно-західні діалекти в українській художній мові» [11] вказує, що автор, стилізуючи мову персонажів, прагнув до повноти передачі усіх діалектних особливостей, надаючи більшої достовірності відтворенню народної мови своїх героїв. Проте, за свідченням автора монографії, такий підхід ускладнює сприймання художнього тексту.

Значна увага в зазначеній праці приділена використанню гуцулізмів у художній мові М. Коцюбинського. У своїй повісті «Тіні забутих предків» письменник використовував гуцульські діалектні риси цілеспрямовано як стилістичний засіб відтворення гуцульського романтичного колориту, тоді як говіркові риси Поділля з'являлися в мові його творів стихійно внаслідок комунікації з мешканцями подільських сіл. Вони знаходили своє відображення в мові персонажів, поступово перебираючи на себе стилістичні функції індивідуалізації і типізації. Подільський говір став основою мовотворчості письменника, попри те, що в художній мові його творів наявні риси різних говорів.

М. Коцюбинський, розповідаючи про звичаї та побут гуцулів, використав велику кількість етнографічних діалектизмів. Це були лексеми, за допомогою яких автор не тільки допомагав читачам відчутти колорит гуцульського діалекту, але й знайомив з поняттями, які не мали відповідної назви в літературній мові. Здебільшого це були назви деяких будівель, страв,

продуктів харчування, одягу, взуття, посуду, музичних інструментів, тварин і рослин, демонологічні назви, мікротопоніми. Сприйняття говіркових слів не викликає особливих труднощів, оскільки, за твердженням Ф. Жилко, діалектизми в повісті так «лексично й синтаксично обрамлені», що «самим контекстом здебільшого розкриваються» [22, с. 74].

Завдяки гуцульським діалектам автор досяг художньої виразності повісті, передав місцевий колорит. Про це свідчить розмова Івана й Марічки під час бійки між двома родинами, коли Іван кинув у воду Марійчині кісники: « – Нічьо... В мене є другі... май ліпші... Мені неня купила нову запаску... і постоли... і мережані капчурі... Я си обую файно та й буду дівка... Тоді йому заздрісне стало. – А я вже вмю грати в денцівку». Наведений уривок свідчить не тільки про своєрідність лексики, незвичними є й побудова фрази, ритм розмовної мови, тип висловлювання, характерний для гуцулів. Місцеві діалектизми в повісті М. Коцюбинського виступають перш за все засобом образотворення, індивідуалізують мову персонажа, характеризують його як носія гуцульської ментальності.

Територіальні діалектизми виявляються і в творчості О. Кобилянської. Письменниця поповнила українську літературну мову рисами буковинського говору на сільську тематику. І. Матвіяс виділяє як найпоширеніші в творчості письменниці словотвірні та лексичні діалектизми Словотвірні: *баяр* (баярин), *дурбас* (дурень), *жандар* (жандарм), *грижа* (гризота), *доньця* (доня), *жура* (журба), *жизнь* (життя), *їдло* (їжа), *трійло* (отрута), *втікнути* (втекти), *грібати* (гребти); лексичні: *верем'я* (погода), *вивірка* (білка), *гарувати* (тяжко працювати), *геньте* (далеко), *женитьба* (одруження), *заводовий* (фаховий), *заздріти* (помітити), *лакітки* (ласощі), *лучче* (краще), *нарочно* (навмисно), *небавом* (незабаром), *сарака* (бідолаха), *файний* (гарний), *фіра* (хура), *холошні* (штани) [35 с. 36–37].

У застосуванні говіркових елементів О. Кобилянська пройшла певну еволюцію, поступово звільнялася від діалектизмів, проте, передаючи колорит місцевості, продовжувала використовувати їх.

Л. Гоцур відзначає, що О. Кобилянська передає розмовно-побутове мовлення буковинців і через характерні синтаксичні конструкції, що надає неповторного колориту мові її творів [7]. Зокрема, це наявність архаїчного прийменника *о*, наприклад: *«Здавалось, що сум прибував десь з далекої площини.., розходився важким зітханням по лісі і боровся з густим гіллям знов о вихід на простір»*; *«всі (дерева) виганялися вгору й благали о життя»* («Битва»). Зустрічаються в творчості письменниці й безприйменникові форми давального відмінка замість характерного для літературної мови сполучення прийменник + іменник у род. відм.: *«Один орел, що сидів недалеко на стрімкій скелі і приглядався тому всьому... розмахував крилами, вдарив ними вражено й люто, – збився вгору»* («Битва»); *«Прислухувалася одностайному шумові власних смерек»* («Некультурна»); *«Сиділа нерухомо і прислухувалася уважно теорії музики»*; *«Приглянься їй завтра»* («Valse melancolique»). Наближають до діалектного розмовного мовлення конструкції з непрямым порядком розташування членів підрядного означального речення: *«Один з прибулих ударив залізним топірцем по старій смереці, на котрої пні росли гриби»*; *«У вузькій долині збудованою залізною дорогою, котрої шини, немов срібні змії вилися кокетливо около потоку, що коло них біг, прибув тягаровий поїзд»* («Битва»).

У своїх новелах О. Кобилянська зберігає особливості буковинських говірок, чим досягає виразності художньої мови. «Водночас діалектизми, – зазначає Л. Гоцур, – виконують важливу пізнавальну роль, відтворюючи локальний колорит» [7]. І хоча до літературної мови увійшла незначна кількість діалектизмів, наявних у її творах, вони сприяли розширенню виражальних засобів художнього стилю.

Елементами покутського говору збагатив українську літературну мову В. Стефаник. За свідченням І. Матвіяса, «хоч мова творів В. Стефаника виявляє діалектизми на всіх структурних рівнях, вона не копіює говірки, а становить художній синтез говіркових особливостей з літературними» [33 с. 14]. Учений зазначає, що покутський говір у мові творів письменника

трансформований у досконалий засіб художнього вираження. У художній мові В. Стефаніка знайшли свій вияв вагомі стилістичні нюанси, засоби образності, емоційності, ритмічності мови. Письменник свої прозові твори наблизив до поезії [33, с. 16].

Для художньої мови автора характерними є діалектизми в галузі фонетики. Наприклад, уживання голосних переднього ряду замість нормативного [а] після м'яких приголосних – [е] (*чес, жеба, предиво, весіле, прести, декувати*); уживання голосного [е] замість [о] після шиплячих приголосних (*вечера, вчера, шестий*); [и] замість [і] (*огирок, цилувати*); [і] замість [и] (*крішка, вігода, глибокий*); [о] замість [е] (*цукорки, легонький, пекельний*); звукосполучення [ер], [ир] на місці нормативного [ри] (*керниця, кервавий, кирниця, кирвавий*); твердий приголосний [с] у кінці слів замість м'якого (хтос, шос, якос, цес, вес, дес).

Характерними для творчості В. Стефаніка є й словотвірні діалектизми. Серед них утворення із суфіксом -оньк- замість літературного -еньк- (*дрібонький, сухонький, тихенький*); прикметниковий суфікс -цький замість літературного -ський (*люцький, наймицький*); дієслівний префікс ві- на місці нормативного ви- (*вібути, вігнати, вімити, вінести*). Широковживаними в художньому мовленні письменника є діалектні форми: ор. відм. одн. іменників, прикметників, займенників і порядкових числівників із флексіями -ов, -ев на місці літературних -ою, -єю (*газдов, мамов, водов, косов, дитинов, ласков, кравйов; злобнов, темнов, осіннов; мнов, тобов, собов*); форми род. відм. мн. іменників із закінченням -ий відповідно до літературного -ей (*людий, дітий, миший, гроший*). Зустрічаються в творах В. Стефаніка говіркові фразеологізми: *балу та балу* (слово за словом), *бандиги гнути* (плести нісенітницю), *гадка гадку пошибає* (відбувається роздумування), *давати позір* (стежити). Поширеними є лексичні діалектизми: *авус* (кінець), *аді* (глянь), *бадьо* (старий чоловік), *бай* (бал), *байрат* (рада на селі), *гадкувати* (думати), *гамба, гямба* (паща, рот), *газда* (господар).

Діалектною лексикою характеризується мова прозових творів І. Франка. Його твори, як слушно зауважив А. Попович, дають колоритну картину мовної ситуації в Галичині. У прозі письменника, написаній у різні періоди його життя, відображені і язичіє, і бойківський говір, і унормований тип літературної мови на народній основі [55, с. 63].

Рідним для І. Франка був бойківський діалект. Проте діалектизми він використовував здебільшого з метою увиразнення зображуваного. У творах письменника спостерігаються такі діалектні елементи, які не викликають труднощів у сприйнятті тексту, а отже не потребують додаткового пояснення. Їх значення впливає із контексту твору, з майстерного авторського опису.

Цю особливість творчої манери І. Франка відзначив В. Нестеренко, який зауважив, що свої художні твори видатний майстер слова не писав діалектом, а лише як великий майстер уміло завітчував поезію і прозу перлинами з бойківських говорів [52, с. 216].

Автор послуговується у своїх творах здебільшого бойківським та гуцульським говорами. У творах письменника наявні лексичні діалектизми на позначення сфер життя, пов'язаних з побутом та виробничою діяльністю носіїв місцевого говору. На позначення назв речей кухонного призначення використовуються такі лексеми: *курмання* (барахло); *сусіка* (скриня або видовбана колода в коморі для зерна); *фасок* (діжка для масла); *васага* (верхня частина воза); *оскарб* (молоток). З назвами місцевостей, споруд, будівель та їх частин пов'язані наступні діалектизми: *голотеча* (нічим не покрите, голе місце); *опуст* (пустка); *гумно* (тік з господарчими будівлями); *шопа* (повітка, сарай). У мовній тканині творів І. Франка простежуються й бойківські діалектні назви, пов'язані з трудовою діяльністю: *трачі* (пристрій, для різання колод на дошки); *тертиця* (різана дошка або рейка); *кобильниці* (козли, на яких ріжуть дрова); *стирта* (скирта); *кладеничка* (стіжок снопів у полі).

Використовуються бойкізми й на позначення дій, процесів: *тереблення* (топання, толочення); *завід* (голосіння); *хапатня* (частування, яке влаштовувала паня для «хрунів» з метою підкупу, щоб втихомирити селян); *старунок* (підкування). Рослинний і тваринний світ представлено такими діалектизмами: *осет* (чортополох); *німина* (худоба). За допомогою говіркових слів передаються ознаки, що виражаються за допомогою прикметників, дієприкметників та прислівників: *подрухотаний* (потрощений); *обресклий* (опухлий, набряклий); *маркітний* (засмучений); *споро* (успішно і швидко).

Найчастіше І. Франко використовував діалектизми з певною стилістичною метою та для відтворення місцевого колориту, рідше – як органічну складову мовлення персонажів.

Видатний український письменник глибоко усвідомлював важливість діалектної мови для утвердження єдиної національної мови українського народу. У своїй статті «Літературна мова і діалекти» [62] він переконливо довів неможливість існування літературної мови без діалектної. На думку І. Франка, живу народну мову можна і треба студіювати як живу рослину, але не слід засушувати і заковувати в мертві правила і формули [62, с. 205]. Наголошуючи на значенні діалектної мови у становленні літературної, письменник зазначав: «...кожна літературна мова доти жива і здібна до життя, доки має можливість, з одного боку, всисати в себе всі культурні елементи сучасності..., а з другого боку, доки має тенденцію збагачуватися чимраз новими елементами з питомого народного життя і з відмін та діалектів народного говору» [62, с. 207].

Отже, короткий огляд творчості українських письменників дає можливість пересвідчитися, що мова художньої літератури досить часто зазнавала впливу говорів південно-східного, північного і південно-західного наріччя, а це, в свою чергу, зумовлювало складні процеси нормування української літературної мови і водночас забезпечувало різноманітність її стилістично-виражальних засобів.

Висновки до розділу 1

Діалектне мовлення сприймається сучасною лінгвістичною наукою як рівноправний вияв національної мови. Зважаючи на те, що літературна мова і її норми належать до історично змінних категорій, то й трактування певних одиниць як діалектних теж зазнає історичних змін. Досліджуючи мову художньої літератури, науковці відзначають певні етапи входження знакових елементів діалектної мови, культури певної місцевості в загальну національну культуру і мову. Лексичні пласти, характерні для різного роду діалектів, відіграють важливу роль у творенні та розвитку літературної мови.

Аналізуючи особливості застосування діалектної лексики в сучасній українській літературі, П. Гриценко визначив роль активного використання діалектизмів у збагаченні структури і виражальних можливостей літературної мови. А. Зеленько встановив найважливіші функції діалектизмів у літературних творах: комунікативну, етнографічну та експресивно-виражальну. Згідно з теорією І. Ніколаєнко, діалектне мовлення трактується сучасною наукою не як відступ від літературної норми, а як рівноправний вияв національного мовлення.

Науковці К. Матвіяс, В. Грещук, О. Муромцева, С. Єрмоленко, А. Зеленько, П. Гриценко визначили роль місцевих говорів у становленні літературної мови. У процесі дослідження творів українських письменників на предмет використання авторами діалектної лексики, учені дійшли висновку, що відбір авторами говіркових елементів здебільшого носив стихійний характер, і тільки в окремих випадках прослідковується добір діалектизмів з певним стилістичним навантаженням.

РОЗДІЛ 2

ДАЛЕКТИЗМИ В СУЧАСНОМУ ЛІТЕРАТУРНОМУ ДИСКУРСІ

2.1. Особливості діалектизмів у повісті Марії Матіос «Черевички Божої Матері»

У творах сучасних письменників показано різні варіанти поєднання літературної і діалектної мов. Діалектне мовлення відображається здебільшого в діалогах персонажів, часом і в авторському мовленні, зокрема в роздумах, спогадах. За допомогою діалектизмів письменниця М. Матіос передає колоритну живу мову буковинського краю. На цю особливість творчої манери вказує Р. Харчук, підкреслюючи, що її проза «відзначається багатством лексики, використанням живої мови буковинців з яскравими діалектизмами, за допомогою яких вона відтворює місцевий колорит» [63, с. 68]. Преференції письменниці «у відборі діалектних слів увиразнюють її мистецьку майстерність, стилістичне мовне чуття», – пише С. Єрмоленко [18, с. 202].

Взаємодія гуцульського діалекту з мовою української художньої літератури стала об'єктом досліджень багатьох науковців: В. Грещук, В. Грещука, В. Кононенка, Г. Матвіяса. Функціонування гуцульської говірки у текстах сучасної літератури вивчають Ж. Колоїз, Т. Мислива. Увага збоку науковців доводить, що гуцульський діалект був і залишається важливим чинником творення сучасного художнього твору. Як зазначає В. Грещук, «художня значущість гуцульського говору в мові літературних творів безпосередньо пов'язана з особливостями його використання, ступенем насиченості художньої мови одно- чи різнорівневими діалектними рисами, послідовністю й повнотою їх вживання в мові персонажів та в авторській мові, характером літературно-діалектної взаємодії у мові художнього твору» [12, с. 26].

Ж. Колоїз указує на те, що гуцульський діалект у творах українських письменників органічно вплітається в канву літературної мови і постає як

довершена мовна система зі своїм характерним словником, граматичними особливостями та засобами образності, яка здатна задовольнити художні потреби в словниковому складі, граматиці та засобах творення образів [29, с. 98].

У літературних текстах гуцульські діалектні слова можуть нести подвійне експресивне навантаження: «як будь-яке слово в естетичній функції і як іншосистемне слово, діалектизм являє собою ніби стилістичний омонім чи стилістичний синонім відповідного слова літературної мови. У складі художнього твору діалектна лексика набуває естетичного навантаження і стає матеріалом образу, в самому ж творі, звідки запозичається діалектне слово, воно є стилістично нейтральним» [41, с. 10].

Сучасна українська письменниця М. Матіос переконливо демонструє репрезентативність гуцульського діалекту у мові художнього твору. Аналіз лексики її повістей дає підстави стверджувати, що діалектні елементи, використані авторкою, ілюструють південно-західне наріччя, оскільки основою для лексичної тканини твору стали галицько-буковинські говірки, які мають специфічні ознаки.

Варто зазначити, що діалектизми у творах М. Матіос виконують усталені функції: надають творам певний колорит, указують на специфічні риси, предмети побуту, характерні для конкретного регіону, слугують мовним засобом ідентифікації етнічної групи. Діалектні елементи надають нове стилістичне забарвлення творам письменниці, виступають засобами творення індивідуальних образів, передають специфіку мови конкретного регіону, представляючи героїв як носіїв гуцульської ментальності, матеріалізованої в говіркових одиницях, допомагають реалістично відтворити події.

Стилістичну роль гуцульської діалектної лексики в художньому творі визначає В. Грещук: «Гуцульські різнорівневі діалектизми виступають передовсім засобом образотворення, індивідуалізуючи мову персонажа, характеризуючи його як носія гуцульської ментальності, матеріалізованої,

вербалізованої у говіркових одиницях різного типу» [11, с. 239]. На тлі літературної мови гуцульська говірка постає особливо колоритною. Її ознаки детально висвітлені в наукових працях І. Матвіяса, С. Бевзенка.

І. Матвіяс у своєму дослідженні «Українська мова та її говори» виділяє специфічні риси гуцульського говору:

- голосний звук у префіксі -ви (*вітратити, вішкірити*);
- кореневий голосний в іменнику вим'я (*вим'я і вим'я – вум'я*);
- голосний звук на місці давнього [e] в іменнику лід: *лід – лед і льод*;
- голосний звук на місці давнього [e] в дієслівній формі допик (*допик – допюк*);
- голосний звук на місці давнього наголошеного носового [e] (*взети, декувати, ягнє*);
- голосний звук на місці давнього ненаголошеного носового [e] (*десіть, місіць, запріжу, памніть, дев'іть, сажі і запрежу, пам'еть (памнеть), дев'еть, саже*);
- голосний звук на місці давнього [o] в закритому складі (*вуз, тук, поруг, луй, вун, у купці, радусть, хлопцюв, туй, молодуй*);
- вставний голосний звук в іменнику вогонь (*вогень і вогінь*);
- початкові приголосні в словах хвіст, хвалити (*фіст, фалйти*);
- твердість і м'якість приголосного [ц] в кінці слова (*хлопец, вдовец, жнец*);
- звукова будова значної частини іменників (*слиза, дрива, свато і свето, оріх, огурок*);
- звукова будова форм дієслова піти (*пійду, пійдеш, пійде, пійдем*);
- словотвірна будова прикметника легенький (*легонький*);
- суфікси -ува- і -ова- в дієсловах: цілувати, панувати, гамувати, малювати (*ціловати, панувати, гамувати, мальювати*);
- форма орудного відмінка однини іменників І відміни м'якої і мішаної груп (*землев, долонев, душев або земльов, долоньов, душов*);

- форма давального відмінка однини іменників чоловічого роду II відміни м'якої групи: *коневи, хлоп-цеви – ке оньови, хлдоцьови*;
- форма орудного відмінка однини іменників II відміни м'якої і мішаної груп (*коньом, дощом, польом, серцьом*);
- форма називного відмінка однини іменників середнього роду типу насіння (*насіне, каміне, піре, подвіре*);
- форма орудного відмінка однини іменників IV відміни з суфіксом - ят- (*телем, ягнем, поросем або телятом, ягнятом, поросятот*);
- форма давального відмінка множини іменників чоловічого роду II відміни м'якої групи (*конім, хлопцім і конюм, хлопцюм*);
- форма 1-ї особи множини дієслів теперішнього часу (*робиме, ходиме, несеме*);
- варіанти частки ся – *се і сі*;
- конструкція типу брата його нема дома – *брата его не є дома*.
- вживання слів на позначення: кропиви – *жалїва*; пасіки – *пчолїнець*; хати – *хижа*; клуні – *стодола*; гойдалки – *колисанка, хітанка, гуцанка*; кладовища – *цвинтар і цїнтар* [35, с. 83]

Характерні для конкретного регіону діалектні особливості простежуються в творах М. Матіос на всіх мовних рівнях: фонетичному, лексичному, словотвірному, граматичному і фразеологічному.

Діалектизми твору можна розділити на чотири групи: словотвірні, граматичні, лексичні, фонетичні. Найбільш частотними є лексичні. Такі діалектні одиниці вживаються автором із різною метою: як для вираження авторського ставлення до героїв твору, так і для характеристики персонажів, їхніх соціальних та психологічних особливостей, для передачі колориту.

Отже, у повісті «Черевички Божої Матері» діалектна лексика відіграє важливу стилетворчу роль: є одним із засобів передачі колоритної тональності буковинської говірки, сприяє розкриттю внутрішнього світу персонажів, засобом увиразнення, доповнення ментальності героїв на рівні світовідчуття, засобом відтворення певних фрагментів навколишньої

дійсності, засобом художньої оригінальності при відтворенні мовної картини світу письменниці.

2.1.1. Власне лексичні діалектизми

Функції власне лексичних діалектизмів у повісті М. Матіос «Черевички Божої Матері» можна визначити таким чином: номінація осіб, речей; позначення моделювання поведінки героїв у різних життєвих ситуаціях; називання дій персонажів; характеристика властивостей героїв.

Серед слів діалектної лексики в даному творі переважають діалектизми-іменники та діалектизми-прикметники. Друге місце за частотністю вживання займають дієслова. Діалектні одиниці, використані авторкою, відтворюють особливості південно-західного наріччя, галицько-буковинських говорів. Серед специфічних функцій діалектизмів у повісті «Черевички Божої Матері» можемо виділити:

– назви рослин, тварин: *Він ось-ось вискочить з-під **свербивусу** – і лапне за руку* (3, с. 45) (свербивус – шипшина); *А у вас самих ґрунта, **товар**...* (3, с. 61) (товар – худоба); *Але вона будь-що хотіла витоптати **афинник** у зрубі під Дідьковою Ямою* (3, с. 45) (афини – чорниці); *Три сільські нетерпеливиці із залізними серцями неподалік пошти терпляче тримали букетики зів'ялого на сонці **кануперу** і рум'янку* (3, с. 193) (канупер – любисток); *Хіба перед смертю хтось думає про **маржину**?* (3, с. 201) (маржина – худоба); *Іванку трохи прикриває стара лапата **морва**, що звисає розрослим гіллям мало не до самої води* (3, с. 186) (морва – шовковиця);

– називання харчових продуктів: *...сміливо відкриває мисник, із верхньої полиці напомацки бере зелене горнятко з **поташем**...* (3, с. 55) (поташ – сода); *Запросила до столу, мовчки пригостила **киселицею**, а сама подалася надвір* (3, с. 79) (киселиця – пісна гуцульська страва);

– називання роду занять людей: *Вона згадала недавню батькову з мамою розмову про **шварцівників** із того боку ріки, які орудують тільки вночі, і до того ж, обкрадаючи пізніх подорожніх* (шварцівник – торговець-

контрабандист) (3, с. 52); *Здавалося, що ті **гешефтарі** і зараз чатують за деревами, щоб напасти на неї і втекти назад у сво Галіцію* (гешефтарі – торговці) (3, с. 53);

– називання хвороб: *Бо котру корову вподобала відьма – та корова **задубила*** (3, с. 49) (задубила – захворіла);

– називання інструментів: ***Телинка** – не наша музика* (3, с. 16) (телинка – музичний інструмент, різновид сопілки); *Стріляє **канона** – і випроваджує чоловіка на небо* (3, с. 116) (канона – гармата); *...зіграла нога, як **дудка** у час маланкування* (3, с. 203) (дудка – музичний інструмент, «коза» по-народному);

– називання елементів одягу: *А під перелазом ретельно, щоб не помітив дід, знову перевязувала себе навхрест хустками і натягувала поверх них куценький **сардачок** чи кептарик* (3, с. 83) (сардачок – верхій одяг); *...тоді загорнув знову, поклав до кишені **портяниць** і мовчки пригорнув дитину до грудей* (3, с. 86) (портяниці – білі чоловічі домоткані штани);

– називання предметів: *смійся, Якове, смійся: горі **дараба** йде* (3, с. 16) (горі – уверх, проти течії; дараба – річковий пліт); *Ключ від скрині мама тримає у верхній шухляді дерев'яного **креденсу*** (3, с. 21) (креденс – буфет для посуду); *Іванка ніколи не мала страху перед незмінним докторовим **куфферком*** (3, с. 29) (куфферок – ручна дерев'яна валіза); *Їй привиджувалося, що в сутінках за кожним деревом підстерігає дід, щоб укинути її в чорнобілі **бесаги**, а тоді знову втекти на небо* (3, с. 44) (Бесаги – подвійна торба); *Навіз **шутру**, утрамбували люди кругом керниці землю, зруб довкола зробили, видиш, сидимо і ми тепер тут з тобою, як кури на сідалі* (3, с. 112) (шутер – щєбінь); *А хлоп що, на пальці буде ставати, аби її **чупру** дістати, якби прийшлося?* (3, с. 61) (чупру – волосся); *поки баби перемиють ябка від **грузий*** (3, с. 105) (грузь – болото); *Зсипай ці йони у правий кут, а цю дрібноту – у лівий* (3, с. 105) (йони – сорт яблук);

– найменування країн та їх мешканців: *Здавалося, що ті **гешефтарі** і зараз чатують за деревами, щоб напасти на неї і втекти назад у сво **Галіцію***

(Галіція – Галичина) (3, с. 53); *А далі дитина упала дідові на груди і захлинулася скоромовкою чи то про тих **галіціянців**, що шварцують, чи про убійників, які полюють на людей* (3, с. 72) (галіціянці – галичани); *Так само ніхто й ніколи не дізнався і вже не дізнається, ким насправді був її батько – русаком, руснаком чи черкесом...* (3, с. 74) (русак – росіянин, руснак – українець);

– використання лексем на позначення дій: *...москалик, може, колись **здиміє**...* (3, с. 57) (здиміє – щезне); *О, ні-ні, дитині, в якій є мама, **назадьма** йти не можна* (3, с. 6) (назадьма – задом наперед); *Бабця вчила, що треба ходити **«степенно»*** (3, с. 7) («степенно» - поважно); *...Іванка **до цоту**, до останньої рісочки!, запам'ятала лякливо історію про братовбивства* (3, с. 11) (до цоту – дуже точно); *...у кориті **байцували** свіжину* (3, с. 12) (байцували – маринували); *... а наостанок – поливаний глечик свіжої **гусянки*** (3, с. 29) (гусянка – кисле молоко); *Якби була вас не **змудрувала**, а таки вмерла?* (3, с. 42) (змудрувала – перехитрила); *Може й можуть... коли ніхто не **видить*** (3, с. 44) (видить – бачить); *Тато з сином сварився, обом їм слина з рота цвіркала – хіба лише не **мутузкувалися** ...* (3, с. 61) (мутузкувалися – мірялися силою); *Ви так дві склалися, ніби в чотири руці **гаратати** мене маєте* (3, с. 79) (**гаратати** – бити); *Навіз шутру, утрамбували люди кругом керниці землю, зруб довкола зробили, **видиш**, сидимо і ми тепер тут з тобою, як кури на сідалі* (3, с. 112) (видиш – бачиш); *Ще кілька таких же святкових чоловіків і жінок **глотилися** за ними* (3, с. 124) (глотилися – юрмилися); *І людей **натроюджувала** вас чекати* (3, с. 145) (натроюджувала – намовляла); *...а вони так **увихалися** коло тих комісарів* (3, с. 145) (увихалися – старалися); *– Іди, дончику, я тобі покажу, хто тебе так **спудив*** (спудив – перелякав); *Параска такого **наторкотіла-нателеніла** мамі, що Іванці голова розболілася від дурної бесіди* (3, с. 63) (торкотіти, теленіти – швидко говорити);

– використання лексем на позначення характеристик людей, процесів: *Такого **красного** чоловіка в їхньому селі ще не було...* (3, с. 122) (красного –

гарного, красивого, вродливого); *Недурно зайшов до нас москалик у переступний рік* (3, с. 56) (переступний – високосний); *...він хотів, аби ти, як будеш віддаватися, була файна* (3, с. 84) (файна – гарна);

– використання лексем на позначення числівників; *Мене у пів-п'ятнадцять тато віддали, та й нічо!* (3, с. 61) (пів-п'ятнадцять – чотирнадцять з половиною).

Отже, діалектизми лексичного рівня – це найпоширеніший тип діалектних одиниць у повісті. Вони найбільш яскраво передають особливості південно-західного наріччя, галицько-буковинських говорів. За допомогою лексичних діалектизмів авторка майстерно відтворила побут буковинців.

2.1.2. Лексико-граматичні діалектизми

Порівняно із власне лексичними граматичні діалектизми менш уживані. Вони виявляються в словах, що належать до різних частин мови, через певні граматичні ознаки. Зокрема, в іменнику «люди» в називному відмінку гуцульська говірка зберігає давню форму закінчення –е: ... тато покійного діда *Матея знайшов тут жили з водою, і вигнали люде керницю* (3, с. 111) (люд-е – люд-и). Іменники середнього роду у місцевому відмінку однини мають закінчення –у замість характерного для літературної мови закінчення –і: *Це я вам кажу, я, що чекала 'м вас тут, як ні одного любчика в життю не чекала!* (в житт-ю – в житт-і) (3, с. 145). Спостерігаються відмінності і в закінченнях іменників чоловічого роду в родовому відмінку. Замість закінчення –у вжито закінчення –ів: *Але тепер біжи домів, і скажи мамі, щоби тебе не сварила* (3, с. 77) (дом-ів – додом-у).

Особливості гуцульського діалекту виявляються і в збірних іменниках: *Дай, жінко, дитині нову вберю* (3, с. 166) (вберя – вбрання, одяг), а також іменниках, що творяться за допомогою відмінних від літературної мови словотвірних афіксів: *...про Остапа-трембітача, у якого завжди блистіло намащене борсуковим салом волосся* (3, с. 44) (трембіт-ач – трембіт-ар); *Мало кому сниться наш пастівник у Борсуківці?* (3, с. 72) (пастів-ник – пасов-ищ-

е); *Ви про затруєння крові колись чули своєю головою?! (3, с. 30) (за-труєння – о-труєння); То так доброї пам'яті дідич Андрич запечатав одну добру справу іншою доброю справою (3, с. 111) (дід-ич – дід).*

Іменник середнього роду «яблуко» в повісті представлено в діалектній формі «ябко»: *Аби гезунт, а **ябка** будуть... маєш сьогодні центнер, аби гезунт, а кільо, то вже для рівного рахунку най буде центнер, аби гезунт, а кільо без цього кіля зохнеться, поки баби перемиють **ябка** від грузий (3, с. 105).*

Специфіку гуцульської говірки передано й через присвійні прикметники. Прикметник чоловічого роду в називному відмінку однини вжито з невластивим йому закінченням: *Усопокійся, жінко! – **татовий** голос б'ється десь поміж бочок, ночов і кошиків (3, с. 92) (татов-ий – тат-ів).* Використовується в повісті говірковий варіант відносного прикметника «вечірній»: *«...а за **вечірішнім** молоком ішла з-за дня, щоби придибулькати назад у село....» (3, с. 59) (вечірішній – вечірній).*

Діалектні форми виявляються в дієсловах теперішнього часу з часткою –ся в постпозиції: *Вас учора тут, **здаєми'ся**, не було? (3, с. 56) (здаєми'ся – здається мені); Питаю – бо питає'ся (3, с. 56) (питаєс'ся – питається).* Досить поширеним явищем є використання частки –ся в препозиції: *Вона тільки його запитає, що зараз у селі **ся діє?** (3, с. 132) (ся діє – діється).* Дієслово майбутнього часу «зустрічати» в творі вжито в говірковому варіанті «стрічати»: *На сільській вулиці кого не **стрінеи**, навіть поночі, – всіх упізнаєш (3, с. 96) (стрічати – зустрічати).* Давню форму вираження має дієслово «заспокоїтися»: *Усопокійся, жінко! – татовий голос б'ється десь поміж бочок, ночов і кошиків (3, с. 92) (успокоїтися – заспокоїтися).* Проявляються давні форми і в дієсловах минулого часу: *Що **бисьте** були робили? (3, с. 42) (бисьте були робили – робили б).*

Спостерігаються розбіжності між літературною нормою і говірковим варіантом у прислівниках: *...смїливо відкриває мисник, із верхньої полиці **напомацки** бере зелене горнятко з поташем... (3, с. 55) (напомацки –*

навпомацки); Або **інак**, по-другому забирає: виходить чоловікові час дихати, чоловік спускає дух – та й по всьому (З, с. 116) (інак – інакше) ...далі Бог оживив Івана Борсука, що, **діправди**, дід не звалився у прірву, а переївся матригану... (З, с. 159) (діправди – насправді); Дуже тішився **тогда** Андрич, що людські діти будуть мати де грамоті вчитися, аби науку знати, і щоб їх жиди в життю не шахрували (З, с. 111) (тогда – тоді). А **генде** межі жидами – Хая Рендигевичева (З, с. 190) (генде – онде); Чого би то вовкам дертися аж у небо, коли **ондечки** скільки лісу довкола? (З, с. 10) (ондечки – онде).

Діалектні ознаки виявляються і в службових частинах мови, зокрема в сполучниках і частках: Та **просіть**, діти, Бога, **абисьте** були щасливі хоч із руками-ногами, а хоч і без (З, с. 117) (абисьте – аби); ...і **леда** не пиркала зо сміху, може, була би й захлинулася слиною, але тільки прикрила рот долоньками у запічку (З, с. 104) (леда – ледве); А **май** далі, Іванко, мзильник! (З, с. 67) (май – ще); **Най** іде у кооперацію до Шерфа і купить (З, с. 19) (най – хай).

Отже, використовуючи лексико-граматичні діалектизми, письменниця чітко показала відмінності між літературним і говірковим мовленням, які прослідковуються як у граматичних формах повнозначних, так і службових частин мови.

2.1.3. Лексико-фонетичні діалектизми

У повісті «Черевички Божої Матері» Марія Матіос зберігає особливості гуцульської говірки на фонетичному рівні. Це виявляється у використанні (о) на місці (і) в слабкій позиції: А там, дивися, **война** не сьогодні-завтра і у нас зачнеться (З, с. 56) (в-о-йна – в-і-йна); На здоров'я купую, щоби була **моцна**, як вода в потоці, щоби її ніяка хворість не брала, а яка би взяла то най би щезла навіки, як ніколи її й не було (З, с. 93) (м-о-цний – м-і-цний). Більш поширеним є варіант вживання у тій же позиції (і) на місці (и): То **діточі** дурійки такі (З, с. 65) (д-і-точі – д-и-тячі); **Мусіли** б трембітарів

наймати... (З, с. 42) (мус-і-ли – мус-и-ли). В окремих словоформах відбувається заміщення (и) на (і) в сильній позиції: *...Іванка до цоту, до останньої рісочки запам'ятала лякливу історію...* (З, с. 11) (р-і-сочка – р-и-сочка); *За то, що ми до вас з усею совістю, з усім добрим людським серцем!* (З, с. 144) (з ус-и-м – з ус-і-м). У цій же позиції спостерігається використання (і) або (у) на місці (о): *А потому румун заметикував, що то не є добре, бо то є один **нарід**...* (З, с. 57) (нар-і-д – нар-о-д); *...Іванка ніколи не мала страху, як то було з іншими дітьми, перед незмінним докторовим **куфферком**...* (З, с. 29) (к-у-фер – к-о-фр). В окремих словах спостерігається використання звукосполучення (ер), (ир) на місці нормативного (ри): *Навіз шутру, утрамбували люди кругом **керниці** землю...* (З, с. 112) (керниці – криниці).

У деяких займенникових словоформах відбувається обниження артикуляції голосного в першому складі до (е): *Ні **цеї** нехарі, що живе з нею в хаті, ні ночі, ні грому* (З, с. 40) (ц-е-ї – ц-і-єї). В інших лексемах відбуваються аналогічні фонетичні процеси: ***Межи** своїми і чужими... Лиш не всі...* (З, с. 113) (м-е-жи – м-і-ж); *А шахрайство, дитино, є межи всіма і всякими людьми. **Межи** всіма. **Межи** своїми і чужими...* (З, с. 113) (м-е-жи – м-і-ж).

Випадіння голосного в середині слова свідчить про бажання мовців зробити вимову більш зручною: *Ох, уже би **скорше** той перелаз на село!* (З, с. 96) (скор-ше – скор-і-ше).

Значні відмінності між говірковим і літературними мовленням спостерігаються і у використанні приголосних. Зокрема передньоязикові, залежно від позиції в слові, набувають пом'якшення: *Ой, тут ще буде, вам скажу... ой, буде з тими **комуністами*** (З, с. 58) (комуніст-я-ми – комуніст-а-ми); *Аби гезунт, а ябка будуть... маєш сьогодні **центнер**, аби гезунт, а **кільо**, то вже для рівного рахунку най буде **центнер**, аби гезунт, а **кільо** без цього **кіля** зсохнеться, поки баби перемиють ябка від грузий* (З, с. 105) (кіл-ьо – кіл-о, кіл-о-грам).

У нетипових для літературної мови словоформах відбувається пом'якшення губних і свистячих: *Другий **грузовік** підкочується майже упритул до людей* (З, с. 146) (грузов-і-к – грузов-и-к); ***Мотоцикль** їде далі...* (З, с. 182) (мотоц-і-кль – мотоц-и-кл);

Заміщення одних приголосних фонем іншими визначається як характерна особливість гуцульської говірки. Вона виявляється у різних варіантах: *Спершу будемо харчувати, а там буде видко* (З, с. 58) (вид-к-о – вид-н-о); *Северина на цей раз не відповіла, лише поклала перед дівчинкою **тасу** з горохом* (З, с. 76) (та-с-а – та-ц-я).

Поширеним у гуцульській говірці є використання протетичного (г) на початку прислівників, займенників: – ***Гездечки** ця дитина, Петре, – моя онука, Іванка* (З, с. 57) (гездечки – осьдечки, тут); *А **генде** межі жидами – Хая Рендигевичева* (З, с. 190) (генде – онде).

Заміна (к) на (ц) у деяких говіркових словоформах відбувається на основі чергування приголосних: *Ви так дві склалися, ніби в чотири **руці** гаратати мене маєте* (З, с. 79) (в чотири ру-ц-і – в чотири ру-к-и).

Отже, за допомогою лексико-фонетичних діалектизмів Марія Матіос розкрила особливості гуцульської говірки, показала специфічні риси звуковимови буковинців та основні відмінності між діалектним і літературним мовленням.

2.1.4. Лексико-словотвірні діалектизми

Трапляються у повісті також словотвірні діалектизми. Їх досить незначна кількість і практично всі деривати утворилися суфіксальним способом. Найбільш частотними у процесі творення були суфікси –ик, -ник, -енн, -инь. Рідше зустрічалися словоформи із суфіксами –зинь, -ись. Наприклад: *Берко Заремба продав їй **мішулик** солі* (З, с. 90) (міш-ул-ик – міш-ечок); *А тепер їй мерзлякувато: таким теплом почався цьогорічний **бедзинь*** (З, с. 122) (бед-зинь – бере-зень); *...на грудях мали пришите щось таке, ніби **змаціцькане** пугало висушеного розпростертого яструба*

(3, с. 179) (змац-іцьк-ан-е – зменш-ен-е. змал-іл-е); *На неї напала така черенна лінь, що навіть дихати не хочеться* (3, с.151) (чер-енн-а – дуже чорна); *А сьогодні сховай їх із дідом, але так, щобись знала, де сховала* (3, с. 84) (щоб-ись – щоб). Один дериват утворено шляхом осново складання і суфіксації: *Ага, згадала, як на Розігрі – щезників день – трималася своєї хати, щоби гонихмарник не забрав із собою* (3, с. 49) (гони-хмар-ник – чорт, нечиста сила).

Широкий спектр діалектизмів, які використано в повісті Марії Матіос, дає можливість читачеві відчувати колорит розмовної мови буковинців, зрозуміти психологію сільських мешканців, пережити драматичні моменти, пов'язані з історичним минулим. Значна кількість діалектних слів не перевантажує художній твір, не робить його складним для сприйняття, що свідчить про майстерність автора.

Отже, в художній мові повісті «Черевички Божої Матері» широко представлена гуцульська діалектна лексика різних лексико-тематичних груп. Відбір діалектизмів та особливості їх використання в творі свідчать про те, що письменниця орієнтується на мовні норми місцевої говірки і водночас демонструє усвідомлений художній підхід до організації композиційно-мовної структури тексту.

2.2. Діалектна лексика роману Марії Матіос «Солодка Даруся»

Яскравим прикладом майстерності автора у стилістичному використанні діалектизмів є Марії Матіос «Солодка Даруся». У передмові до твору зазначаєно: «Солодка Даруся» – це данина пам'яті. А також (чи передовсім?..) – нашій мові» [2, с. 7]. Лексичне багатство художнього тексту привернуло увагу сучасних лінгвістів, зокрема Ж. Колоїз. За допомогою поміж діалектизмів авторці вдалося реалістично передати «українську історію 30-х–70-х років минулого століття в її буковинському і галицькому варіантах» [29, с. 4].

Як зазначає Ж. Колоїз, «територіальний діалект – різновид національної мови, якому властива відносна структурна близькість і який є засобом спілкування людей, об'єднаних спільністю території, а також елементів матеріальної і духовної культури, історично-культурних традицій, самосвідомості [29, с. 99]. Це означає, що дослідження діалектизмів допомагає встановити особливості розвитку літературної мови і довести, що між літературною мовою та діалектами існують давні історичні зв'язки.

Крім того, діалекти зазнають змін у результаті різноманітних суспільних процесів. Так у мовленні мешканців маленького буковинського села Черемошне з'являється багато нових слів у результаті окупації німцями, австрійцями, москалями. Зокрема малярське слово *газда*, що означає – господар, стало основою для цілої низки похідних: *газдиня*, *газдівський*, *газдовитий*, *газдувати*. Наприклад: *Дехто, а особливо маєтні газди, усміхалися у вус і відмовляли – і тоді, Михайло не міг би сказати, як таке трафілося, але він перечікував у травах чи під стаями доти, доки не можна було вкрасти з видного місця бодай кулачок масла* (2, с. 165) (газда – господар); *Розбита, із запаленими очима, Даруся на ранок бігала від хати до хати, носила порожнє горнятко із слідами молока на денці, показуючи його перед очі газдиням* (2, с. 34) (газдиням – господиням); *Переказували люди з Галіції, що стільки звідти самих газдовитих людей забрали у світ, і навіть фамілія не знає, де вони й що вони* (2, с. 112); (газдовитих – хазяйновитих); *Михайло в тому не розуміє, бо то газдівства не стосується, а його інтересує лиш робота і господарка* (2, с. 104) (газдівства – господарювання).

В окремих діалектизмах відчутний вплив німецьких лексичних одиниць. Зокрема: *Бо світилися Цвичкові ребра крізь сорочку – і не знати, чи то фамілія його така була худа, чи то неприкаяне життя так висушило чоловіка* (2, с. 47) (фамілія – родина, рідня). Таке ж значення має німецьке слово *die Familie*. *Але, дивіться, вони собі файно любляться, ніби вчора побралися, і живуть тихонько, як миші за лубом* (2, с. 126) (файно – гарно).

У німецькій мові це слово звучить як *fein*. Але на відьму вона не виглядна. Не вигляд на – і **фертик** (2, с. 115) (фертик – по всьому, кінець. Німецьке слово *fertig* вживається у значенні «готовий»). Нічого не **трафілося** (2, с. 106) (трафілося – сталося). Звучить подібно до німецького *treffen* – траплятися.

Діалектизми «кобіта», «вуйко» ввійшли в мовлення буковинців з польської мови: – *А що, газдику, йдете сього вечір до кобіти?* (2, с. 103) (кобіта – жінка); **Вуйко Василь** – материн брат у третьому – дивився на Михайла і співчутливо, і сердито водночас: він добре розумів, яка біда наздогнала його свояка, але не розумів, якої помочі просить у старого газди, що тримає в Бозні полонину (2, с. 164) (вуйко – дядько по материній лінії). Під вплив мовлення поляків потрапили, очевидно, слова «война», «войсько», у яких виявляється така фонетична особливість, як наявність (о) в закритому складі. Наприклад, *Колись то, розказують старі люди, у першу войну йшло цим селом ціле кінне войсько, а попереду на білім коні їхав сам Чапаєв чи то Брусилів* (2, с. 51) (в(о)йну – в(і)йну, в(о)йсько – в(і)йсько); ...*вигопкувалися гостинцями між двома войнами румунські жовніри, збиваючи кінськими копитами порохи на два сусідські села і на півсела з тамтого – польського – боку* (2, с. 51) (в(о)йнами – в(і)йнами).

На основі румунської мови утворилися лексеми «бесаги», «гранічер», «домнул» («домна»). При цьому варто зауважити, що ці та інші запозичені слова в процесі адаптації до мовлення гуцулів зазнали значних фонетичних змін. Наприклад: *Він ішов вулицею, геть зовсім байдужий, мовби спорожнілий, як і його бесаги, і дивився перед себе, ні з ким не вітаючись і не відповідаючи на привітання* (2, с. 148) (бесаги – дві торби, з'єднані між собою, які носять перекинутими через плече); ...*у забитому в гори селі над Черемошем, царями й Богами були королівські посередники – служиві вояки місцевої жандармерії й graniceri на чолі з лейтенантом Лупулом та місцеві дідичі* (2, с. 97); *а з цього боку – поділяться гранічери сушеними сливами в міщуликові, зачепленім до верху довгої і гнучкої ліски чи жердки* (2, с. 101) (гранічери – прикордонники); – *Не бійся, domnule Мігаю. Нічого не*

трафілося. Я лиш прийшов сказати, що ми вибираємося із Черемошного (2, с. 106)). – *Пане-домнуле, а ви бих поміняли свою любку на мою? Може, моя ще май смачніша?* (2, с. 103); – *Не плачте, домно... – якомога лагідніше заспокоїв лейтенант, але вона вже була в сінях* (2, с. 132)) (домнул (домна) – звертання до чоловіка й жінки). У мовленні буковинців зустрічається і синонімічна форма «пане», запозичена з польської мови.

Серед гуцульських діалектизмів побутує велика кількість таких, що з'явилися на основі російської мови. Як зазначає Ж. Колоїз, якраз вони зазнали найбільших фонетичних модифікацій (2, с. 101). Наприклад: *Славка завжди носило, мов крота по городу, а Даруся навіть малою була степенна, розважлива, неначе стара жінка* (2, с. 21) (степенна – розсудлива). У російській мові в такому значенні вживається слово «остепениться», співзвучне з гуцульським діалектизмом.

Яскравий приклад фонетичних змін – діалектне слово «веремінність». **Веремінність** для газдині, що має вінчаного газду, – це не встид (2, с. 91), (веремінність – вагітність). За звучанням ця лексема подібна до російського «беременность» з тією різницею, що в гуцульському діалекті шумна фонема (б) замінена сонорною (в).

Ж. Колоїз дослідила, що «в галицько-буковинських говірках засвідчений цілий ряд спільнокореневих слів, які можуть «пролити світло» на походження аналізованої лексеми: «веремний» («веремінний») означає «погідний, ясний», а «веремне» – «гарна сонячна погода» (можливо, має стосунок до «время» – «час», тобто йдеться про відповідний тимчасовий стан)» (29, с. 101).

Незважаючи на тісні контакти з багатьма нарідччями, гуцульський діалект зберігає значний пласт слів, що зберігають національні особливості. Ж. Колоїз зауважила, що це перш за все лексеми, які «репрезентують споконвічні тамтешні народні звичаї і традиції» (29, с. 102). Як-от: *І ці, мініатюрні здалека, розкидані між срібними, блискучими снігами темні цятки хат світилися тепер веселими вертепними звіздами; і чорніли між*

хатами тонкі вервечки колядників і **маланкарів**, як плетені пастуші батіжки (2, с. 102) (маланкарі – ті, що маланкують, тобто щедрують у новорічну ніч. Маланка – Свято Меланії Преподобної); ... Даруся не розплющувала очей, знаючи, що, як тільки відкриє їх, – обручі знову звують гніздо в бідній її голівці, як гаддя на **Здвиження** звиває в землі свої кубла на зиму (2, с. 14), (Здвиження – свято «Воздвиження Чесного і Животворящого Хреста Господнього»); ...А **по Петрі** через Івана з Дарусею знову стало село з ніг на голову: Варвара, до якої припечаталось прізвисько Злодійка, мало не від хати до хати носила новину – аж давилася від нетерплячки (2, с. 63) (по Петрі – після свята Петра і Павла); ...Напад головного болю тривав на цей раз у Дарусі від другої **Богородиці**, а це з 21 вересня, аж до Покрови (2, с. 75) (Богородиця – свято Успіння Пресвятої Богородиці або перша Пречиста).

Отже, у своєму романі авторка продемонструвала майстерність у використанні діалектної лексики, показала, що між літературною мовою та діалектами існують давні історичні зв'язки, а самі діалектизми передають народні традиції.

2.2.1. Лексико-фонетичні діалектизми

Роман М. Матіос «Солодка Даруся» ілюструє особливості гуцульського діалекту на різних рівнях, зокрема на фонетичному. Це спостерігається у специфічній вимові свистячих звуків: *Може, прийдіть мене наймати до **кошіння** на той тиждень. Але не з понеділка, бо понеділок – тяжкий день...* (2, с. 43) (ко(ш)іння – ко(с)іння); – *Піду поражуся з жінкою, **ци** позволить* (2, с. 103)) ((ц)и – (ч)и). Заміна (а) на (е) після шиплячих: *Хоч ти мені трохи й свояк, але якась ви така фамілія, чоловіче, що ліше її не мати, **вибачей** мені на слові* (2, с. 165) (вибач(е)й – вибач(а)й); (а) на (и) після м'яких приголосних: ...*Ніхто не знав, та й не допитував ніколи, Іванового прізвища, лише відколи світ та сонце люди і діти в Черемошнім прізвишувалися йому Цвичком, бо дуже любив Іван збирати по*

довколишніх селах залізяччя, а найбільше – цвяхи, по-тутешньому «цвики», з яких згодом робив дрімби і продавав їх чи то в Кутах, чи в Косові на базарі (2, с. 40) (цв(и)ки – цв(а)хи).

В окремих діалектизмах проявляється асиміляція приголосних: *І за тебе, Штефане, порозкажую, як ти п'яний за чужими молодицями з револьвером гонишся... і як твоя жінка самогонку варить з колгоспного цукру... можеш не сумліватися...* (2, с. 72) (су(мл)іватися – су(мн)іватися).

Характерним для гуцульської говірки є використання звука (ф) на початку слова замість звукосполучення (кв): *Ото Марія ладна була щодня носити сусідам черепки з борщем чи товченими **фасулями**, жменьку кулешки, чи кусник сала, щоб тільки Іван не був голодний, щоби мав силу грати у дрімбу* (2, с. 47) (фасулями – квасолею). У даному прикладі наявний такий фонетичний процес як «укання». Про його типовість у діалектизмах Буковини свідчить наступний приклад: *Перетри **фасуль**, **барабуль** та й нагодуй – здоровіша буде* (2, с. 113) (фас(у)ль, бараб(у)ль – квас(о)лі, бараб(о)лі). Проте в мовленні буковинців зустрічаються й паралельні форми: *Та Іван частенько завертав Маріїні попоїдки, показуючи на баняк звареної **бараболі** чи чавун кулеші* (2, с. 47) (бараб(о)лі).

Звуковий склад гуцульських діалектизмів досить неоднорідний. Наприклад: *А ти пам'ятаєш, як від ріки можна було видіти польських панів з того боку, **завсігди** виквасованих, як до шлюбу?* (2, с. 110) (завсігди – завжди); *Ой, не пам'ятаєш, ти ще май малий **тогди** був* (2, с. 110) (тогди – тоді); *Варварою з її голови і затоптаною під ноги газової косинки і Марійних двох кулаків не так у **куфайку**, як у плечі* (2, с. 51) (куфайку – фуфайку); – *То коли мені ладувати в дорогу **рупцак**?* (2, с. 132) (рупцак – рюкзак); *Ци ти думаєш, що **инчі** будуть раді, що їх молока загриміли до галіцейських шугаїв?* (2, с. 165) (инчі – інші).

Притаманна гуцульському діалекту заміна одних звуків іншими спостерігається в низці прикладів: *Та послухайте, жінко добра, щось то значить, що румуни забралися тепер із села під німецьку команду, як колись*

маскалі, – ніхто не чув, не видів?! (2, с. 127) (м(а)скалі – м(о)скалі); *Чоловік один, а колісниця кожного разу друга. Розумієш, Мойшо? Кожного разу друга! А чоловік один* (2, с. 108) (кож(д)ого – кож(н)ого); *А тобі скажу таке: не може бути, щоби жадна душа не чула – не виділа сліду твоєї жінки* (2, с. 109) (ж(а)дна – ж(о)дна).

Отже, використані у творі лексико-фонетичні діалектизми передають неоднорідність звукового складу буковинських діалектизмів, неповторний колорит гуцульського мовлення.

2.2.2. Лексико-граматичні діалектизми

На граматичному рівні діалектизми в романі М. Матіос виявляються через певні морфологічні ознаки слів, що належать до різних частин мови. Зокрема, іменник *Марія* має невластиву для іменників I відміни м'якої групи форму кличного відмінка: *Я виджу, Марійо, ви коло цих двох і собі якась як причмелена стали. Воно й не дивно: сусідство...* (2, с. 38) (Марі-йо замість Марі-є). Іменники в родовому відмінку однини у гуцульській говірці також виступають у невластивій для сучасної літературної мови формі: – *Бо не знаю, що там діється у тій проклятій хаті, а я живу по сусідству. Так що печуся задля свого спокою і справедливости* (2, с. 69) (справедливости – справедливості); *У мене також діти, та й до своєї смерти я хочу дожити. Я у гірші часи якось сканав цієї напасти, то й тепер не хочу* (2, с. 165) (смерт-и, напаст-и – смерт-і, напаст-і – закінчення -і, характерне для іменників третьої відміни в літературній мові у говіркових лексемах замінюється закінченням -и. У місцевому відмінку однини іменники чоловічого роду II відміни в буковинському діалекті зберегли закінчення -ови, -еви замість сучасних -ові, -еві: *Аж чую – від Довбушевої могили, а ви знаєте, вона якраз у самому кутикови при самій дорозі нечиста сила говорить, людським голосом говорить, та страшним таким, як би ведмідь крізь малини дерся* (2, с. 33) (кутик-ови – кутик-ові).

Іменники середнього роду у місцевому відмінку однини вживаються із закінченням -і. Для діалектизмів характерним є закінчення -у: *Бігме Боже, нібито на **весіллю** «гуцулку» гуляє, крутиться, руки тримає широко, спідниця догори підфітькується* (2, с. 33) (на весілл-ю – на весілл-і). Проте паралельно може вживатися закінчення -і: ***По закінченні** роботи посадив Іван хлопчаків на лавку під хату, сам узяв поливане відро на руку та й пішов у центр до магазину, приніс звідти семикопієчних коржиків, дав кожному дітвакові по одному* (2, с. 49) (по закінченн-і). У родовому відмінку також спостерігаються відмінності в закінченнях: *Вона тут усе розуміла. Геть чисто все, до найменшої дрібнички, а вертала **домів** – і все розліталось, ніби висохла соснова шишечка* (2, с. 34) (дом-ів – додом-у). Називний відмінок іменника «люди» в гуцульській говірці має закінчення -е: *...казали оногде старі **люде**: не можна так дуже любитися, як ці двоє любилися, – на людей не зважали...* (2, с. 116) (люд-е – люд-и).

Яскраво виражені діалектні особливості в збірних іменниках: *Хрестіться, **дітво**, рано і увечір хрестіться, та просіть Бога, аби вас обминула така тяжка судьба* (2, с. 168) (дітво – дітвора); *Тобі не пошкодить ні начиння в хату, ні **вберя*** (2, с. 121) (вберя – вбрання).

Діалектні особливості виявляються і в прикметниках. Зокрема, присвійні прикметники чоловічого роду в називному відмінку однини вживаються з нехарактерним для сучасної літературної мови закінченням: *Уже як гуляв увечері **татовий** пасок по Дарусиній спідничині та по ногах, вона дотепер чує* (2, с. 22) (татов-ий – тат-ів). У якісних прикметників нетиповою є форма найвищого ступеня порівняння: – *То що ти собі думаєш, таке обірване і ніяке, як оце, що плює перед дзвіницею, і не знати, де йому пуп рубали, може бути **май ліпше** чи **добріше**, як румунський жандарм чи учений дідич?* (2, с. 110) (май ліпше, добріше – найліпше, найдобріше); *Кажу вам достеменно, тяжкі часи настали – а будуть ще **май тяжчі*** (2, с. 127) (май тяжчі – найтяжчі). У низці прикладів виявлено перехід прикметників м'якої групи в тверду: *Ти, мерзо мерзенна, приймаку дурний, безродне*

насіння, ти, дурню остатний, що до такої самої дурної пристав, ... (2, с. 50)) (остатн-ій – остатн-ий); *А коли вже по великій правді, то, як на те пішло, нічого ці двоє не хотіли... хіба що хотіли бути **окремішними** від усього* (2, с. 117) (окремішн-іми – окремішн-ими).

Діалектні особливості знайшли своє відображення і в займенниках. Певних змін зазнали форми знахідного відмінка особових і зворотного займенників: – *Заткайся, заткала би **тя** лиха година* (2, с. 35) (тя – тебе); – *Ая-ая, Марійо... що не сподівалася – то не сподівалася, так мені **ся** **получило*** (2, с. 33) (ся **получило** – **получилося**). У наведеному прикладі частка **ся** – це показник зворотно-середнього стану дієслів. У буковинських говірках вона використовується як у постпозиції (*Та й **устидали би ся** навіть думати, що дитина не Михайлова*) (2, с. 90), так і в препозиції (*І може тому таке **ся** **причинило...***) (2, с. 115). В окремих говіркових одиницях у займеннику себе (**ся**)відбуваються фонетичні процеси: *Станьте отутки та розкажіть до прикладу, що **си робить**, що ви такі, якби вам чіп у одне місце забив* (2, с. 121) ((**си**)робить – робить(с'а)).

Зустрічаються в мовленні буковинців і редуplikовані та редуковані граматичні форми займенників: *...вигонкувалися гостинцями між двома війнами румунські жовніри, збиваючи кінськими копитами порохи на два сусідські села і на півсела з **тамтого** – польського – боку* (2, с. 51) (тамтого – того); *Я тоді дитину через Курика скинула, шляк **би'го** був трафив ще в утробі, як він не одному тут життя перебив* (2, с. 122) (би'го – би його).

Діалектні форми виявляються і в дієсловах теперішнього і минулого часу. Варіанти особових форм теперішнього часу досить різноманітні: – *Бо не знаю, що там діється у тій проклятій хаті, а я **жию** по сусідству. Так що печуся задля свого спокою і справедливості* (2, с. 69) (жию – живу) (говірковий варіант «жию» вірогідно запозичений з польської мови); ... *Не хочу грішити, кумко-любко, але **здаєми'ся**, що з тою Матронкою щось нечисте змішано...* (2, с. 115) (здаєми'ся – здається мені); ***Не позволям!** – рубанув повітря рукою Цвичок і вийшов з кабінету* (2, с. 55); *Моя мені точно*

скаже: **«Не дозволяю»**. *А ваша що – дозволяю?* (2, с. 104) (у дієслові «не дозволяю» збереглося давнє закінчення -мь (-м)). Давні форми проявляються і в дієсловах минулого часу: – *А не чули’сте, Гафійко люба, це правда, що Їлена законилася цієї ночі Цвичком?* (2, с. 44) (чули’сте – чули); ... *Щось буду казати вам, Михайлику гречний, але не майте на мене зла за це казання, бо то є свята правдичка, **абих** так до завтра дочекала* (2, с. 113) (абих дочекала – дочекала би).

Говіркові ознаки спостерігаються і в службових частинах мови, зокрема частках і прийменниках: – *Е-е-е... казали оногде старі люде: не можна так дуже любитися, як ці двоє любилися, – на людей не зважали... бо ніхто, навіть Бог, не любить, коли людина живе – і лиш **тільки** тішиться* (2, с.116–117); *А Даруся лежала, не реагуючи ані на світло, ані на звук – лиш **тільки** що не була мертва* (2, с. 75) (тільки – тільки). Подібну форму має й числівник стільки: *Та й як я скажу людям, що через твою дурну голову вони позбулися **стільки** праці?* (2, с. 95) (стільки – стільки). У невластивій для сучасної літературної мови формі використано в романі й прийменники: *Даруся дивилася на те все з вікна **почерез** фіранок* (2, с. 49); *А на ранок дивиться **почерез** паркан: якщо Даруся обходить город, то можна у возниці класти вогонь* (2, с. 23) (почерез – через, крізь); *Даруся викладає з кошика припасене добро **довкруг** хреста...* (2, с. 31) (довкруг – довкола).

Серед говіркових елементів зустрічаються також різноманітні вигуки: – *Агій на таке чудо! Усі допитуються, у кого взяла та в кого... це наврочать мені врожай, – не розгинаючись від грядки, відповідає – нібито сердиться – Марія* (2, с. 10) За допомогою вигука «агій» висловлюється роздратування, невдоволення. ***Ади**, пакують зараз на фіри* (2, с. 123) (ади – дивись). Цим вигуком передається здивування. *Він перший раз за багато років почув, що в нього є серце – і крикнув коневі **«гайта»**...* (с. 166) («гайта» – «гаття»). Таким вигуком підганяють коней або наказують їм повернути праворуч.

Отже, лексико-граматичні діалектизми ілюструють особливості гуцульської говірки, що виявляються в різних частинах мови через певні морфологічні ознаки.

2.2.3. Власне лексичні діалектизми

Найвиразніше колорит гуцульської мови передають лексичні діалектизми, яких у романі «Солодка Даруся» найбільше. До них належать «слова діалектного вжитку, що позначають поняття, для вираження яких у загальнонародній мові вживаються назви, утворені від іншої непохідної основи» (15). Таким чином, у територіальній говірці й літературній мові одні й ті ж поняття мають різне звукове вираження. Наприклад: *Тато взяв тоді свого бука, припрятаного на всяк випадок у хоромах, і дав Дарусі такого шміру по сраці, що вона півдня відсиджувалася у **барабулинні** поза стайнею* (2, с. 20) (барабулиння – картоплиння); *Обголили в районі Івана на бубон, дали замість дрімби **дряпак** у руки – і пішов Цвичок замітати вулиці райцентру* (2, с. 74) (дряпак – старий віник); *Особливо, коли парубок бере **сторонську**, а не свою, сільську, дівку і роззирає її вночі і вдень з усіх боків, як писанку, писану в чужому селі* (2, с. 81) (сторонська – та, що зі сторони); *...аж шкіра на ногах морщитьється, як сушениця після коптіння на **возниці*** (2, с. 64) (возниця – споруда для сушіння фруктів або коптіння м'яса); *А під вечір візьме дитину на руки, колише, стиха приспівуючи, – і ближче до брами перебереться: Михайла з **деньки** визирає* (2, с. 92) (денька – щоденна праця); *Так що сільські люди намагалися пантрувати худобу в лузі, обклавши **воринням** місце від дамби* (2, с. 100) (вориння – огорожа з жердин (ворин)).

У гуцульській говірці використовується багато слів, пов'язаних із сільським побутом. Їх ілюструють такі приклади з роману: – *На добре, газдиньки, бо скільки того життя? **Кавальчик!*** (2, с. 83) (кавальчик – невеликий шматочок); *Та Іван частенько завертав Маріїні попоїдки, показуючи на **баняк** звареної бараболі чи чавун кулеші* (2, с. 47) (баняк – казан); *Дві великі **кані**, визираючи собі здобич, висіли над Михайловою хатою,*

що сусідила з Маріїною (2, с. 126) (каня – шуліка); Брама тут завжди замкнена на дерев'яний патичок (2, с. 28) (патичок – паличка); Собаки, поопускавши **писки**, стоять півколом біля Дарусі, ніби сторожують (2, с. 28) (писки – морди).

Частину діалектних одиниць читач, не обізнаний з територіальною говіркою, може зрозуміти із контексту. Але твір М. Матіос насичений досить часто такими діалектними лексемами, які потребують додаткових пояснень. До них автор подає покликання з ремаркою діал. *Пропadaє задурно чиясь праця, а оцей, що з **гвером**, – показав очима на міліціонера, – цього не видить* (2, с. 54) (гвер – гвинтівка); *Ти що, не видів, хто з **фанам**, синім та жовтим шитими, вибігав аж у Хорови зустрічати оцих опришків, що вже рік у селі порядкують* (2, с. 122) (фана – прапор); *А тут ще таке – нова влада селом **спацірує** та лиш кров холодить у жилах* (2, с. 114) (спацірує – прогулюється); *В селі декотрі газдівські дівки не годні приховати від людських очей, що зайшли в передчасну тяж, хоч затискалися поясами і широкі спідниці з **фалдами** носили, а порядна шлюбна жінка, та ще така дрібна, що їй не знати, де тота дитина в ній вмістилася, мало не до Покрови город обходила, щонеділі рівенько шпрунькала до церкви; і черевки сама собі до послідніх днів шнурувала* (2, с. 89) (фалда – складка); *–А чи тобі, нензо **лєста** і к... остатна, мозіль не зробився на отій твоїй поморщеній штуці після весілля у Ріжні тої неділі, коли підфітькувала ногами на сіні коло цимбаліста, аж смереки ся жмурили з устиду, не то, що люде?* (2, с. 40) (лестий – найгірший); *І як то можна було тікати від своєї крові, а все на **крішечку** такої маленької жінки, як Куричка, звалити?* (2, с. 105) (крішечка – дрібка); *І чує він якусь неясну тривогу, так, нібито зараз його має украсти оцей **половик**, що мертво висить над карком, як над мершею, ніби справді цілиться в саме тім'я* (2, с. 105) (половик – яструб).

Діалектну лексику зі значенням предметності (іменникову), яку письменниця використовує у своєму романі, можна поділити на такі тематичні групи:

1) назви предметів побуту: *Тата привалило **дарабою**, коли дитині було дванадцять років, а за три роки по тому й Михайлова мама пішла у глину через пусті бабські язика* (2, с. 81) (дараба – дерев'яний пліт, на якому перевозять людей через річку); – *Іще ззавидка Михайло відвів дитину до куми Марії, замкнув браму і хату на **колітки**, заставив вікна* (2, с. 134) (колітки – замок); *Дехто, а особливо маєтні газди, усміхалися у вус і відмовляли – і тоді, Михайло не міг би сказати, як таке трафілося, але він перечікував у травах чи під **стаями** доти, доки не можна було вкрасти з видного місця бодай кулачок масла чи **гарчик** сметани, і далі сідав на коня* (2, с. 165) (стая – житло на полонині, у якому живуть пастухи влітку; гарчик – невеликий дерев'яний посуд для молочних продуктів); *Дівки на відданню, гунту – ні пощеку, ані кавальчика, ані **фальчі**, а вони фани вишивали та людей баламутили* (2, с. 122) (фальца – сотка); *Тебе твоя годує таким самим **чіром**, як пса, а Даруся мені грибочки у борщик кидає* (2, 59) (чір – рідка страва здебільшого з кукурудзяної муки, якою годують собак); *Зверху на вовняну кацавейку накинула половинку тертого-перетертого, давно вицвілого **ліжника*** (2, с. 25) (ліжник – домоткане покривало); *Сказати, що навіть тут, у горах, було багато охочих грати на **дримбах** – не скажеш, бо час якийсь настав гейби не для веселості* (2, с. 40) (дримба – музичний інструмент); *І притулились Михайло з Матронкою одне до одного так близько, що навіть через грубі їхні **сардаки** було чути прискорене биття сердець...* (2, с. 102) (сардак – верхній одяг гуцулів); *Видиш, ти щодень ходиш у добріських свинських постолах. А на пролюдень маєш телячі **вироб'єтки*** (2, с. 110) (вироб'єтки – постолы з телячої шкіри);

2) назви осіб за їх соціальним станом, родинними стосунками, віком: *Після закінчення промови **перший брат** Курика – Дмитро Угрин – підніс офіцерові хліб-сіть на вишитому рушникові* (2, с. 129) (перший брат – двоюрідний брат); *Ніж ото дітей отут пужати криком, краще би пішли ці батяри та добре діло зробили* (2, с.54) (батяр – пройдисвіт); *Гуцулка сяде собі в залиту сонцем траву на горбі чи десь під смерекою – і світ її не*

колише: перебирає пальцем дримбу, і ані Букінгемського палацу їй не треба, ні мужа, ні **любаса**, ані горілки (2, с. 41) (любас – коханець; – А чого не будете брати? Моїх верстаків забирають (2, с. 132) (верстак – ровесник); Коли, хто і скільки правив по той бік ріки, Михайло не дуже знав, але знав точно, що за його пам'яті муштрували там люд польські пани та іще **шандарі** чи жовніри (2, с. 97) (шандар – жандарм);

3) назви, якими позначають абстрактні поняття: Село вкотре здивовано подивилося в бік їхньої з Михайлом хати: ніхто Матронки з черевом не видів, ні з ким вона про **злоги** не радилася, повитухи не кликали, а дитина плаче – аж надвір чути (2, с. 89) (злоги – пологи); Я свої як не пильнувала, а таки якась **бола** їх скосила (2, с. 10) (бола– хвороба); – Уже як таке мене питаєте, то скажу по правді: цю **охіть** до гріха мені передала моя бабка, як весільний посаг (2, с. 44) (охіть – прагнення або схильність до чого-небудь); А ви, пане директоре, як заступитеся за невинну душу, **поману** будете мати, ви ж християнин, а не безбожник (2, с. 55) (помана – те, що дають на помин душі).

В окремих випадках лексичне значення діалектних слів гуцульської говірки і сфера їх використання не співпадає з аналогічними словами в літературній мові. Наприклад: Сиротливо потоптавшись на своєму подвір'ї, Михайло пішов до жидівської корчми купити **нафти** (2, с. 106) (нафтою в даному випадку називають гас, який заливають у лампу і використовують для освітлення осель); Зичити нікому нічого не зичили, бо лише склалися на **господарку** (2, с. 81) (господарка – домашнє господарство); Господарки було не стільки, щоб дуже, але вже трохи було: корова, свиня, кури, троє товару **дробу** (2, с. 92) (дріб у наведеному прикладі означає дрібні тварини, тобто вівці); Іван грав собі у дримбу в автобусі, а молодиця щось йому **криве** сказала, відей, запитала, чи не холодно йому самому на автостанціях спати (2, с. 39) (криве – погане); Марія плакала і хитала головою, а далі собі до хати (2, с. 75) (потекла – пішла).

Часто вживаними в гуцульській говірці є дієслівні діалектизми. Їх значення частіше всього впливає з контексту. Зокрема в таких прикладах: *А тоді дасть уже й побаювати. Бо навіть найлюдяніший храм у селі не є такий веселий, як Дарусин бай отут із татом* (2, с. 30); *Добре, що сьогодні є з чим баювати!* (2, с. 31) (баювати – розмовляти); *Люди часом люблять посмішкуватися з іншого, то й призвішкуються* (2, с. 23) (призвішкуватися – давати прізвисько). Мучилася перед смертю страшно – **спокійнитися** ніяк не годна була (2, с. 169) (спокійнитися – померти); – *Свят-свят-свят... вони, кумко злотна, голі-голісінькі посеред ночі проти місяця у тепличці купаються і не встидаються, що село спить... а вони село паплюжать. .. і тирлюються, певно, у воді... мало їм хати... нема на них міліції... люди добрі, хто таке у наш час видів?!* (2, с. 63) (тирлюватися – займатися коханням);

– *Чи то георгіни в руки які недобрі дала, чи Варвара вночі вимикала, не мені вам, Марійо, казати, що то за відьма* (2, с. 10) (вимикати – вирвати); **Замельдувати** – *замельдуй, але ні на кого твердо не сподівайся* (2, с. 106) (замельдувати – повідомити); *Запустив роботи, на люди не показується, лиш жінку з дитиною пазить, так нібито ніхто до нього не мав гризоти* (2, с. 116) (пазити – доглядати).

Отже, лексичні діалектизми в романі М. Матіос виявилися найбільш частотними. Серед них виділяються іменникові й дієслівні говіркові лексеми. Автор використовує їх з метою позначення назв предметів побуту, одягу, абстрактних понять, певних процесів, пов'язаних із життям людей.

2.2.4. Фразеологічні одиниці як елемент діалектного мовлення

Активно використовуються в гуцульській говірці різні структурно-семантичні типи фразеологізмів. Діалектне мовлення героїв роману М. Матіос «Солодка Даруся» пересипане як широко відомими фразеологічними одиницями, так і вузько територіальними, характерними для Буковини. Кодифікованими є, наприклад, такі фразеологізми: *Яке їхало – таке й здибало* (2, с. 47) (у значенні «обоє однакові»); – *Ти, мерзо мерзенна,*

приймаку дурний, безродне насіння, ти, дурню останній, що до такої самої пристав, ти злодію галицейський, паскудо паскудна... я на тебе управу знайду... будеш сидіти за злодійство у криміналі – **кістки зогниють** тобі в нім (2, с. 50); (кістки зогниють – сидітимеш довічно); **Бо світилися Цвичкові ребра крізь сорочку** – і не знати, чи то фамілія його така була худа, чи то неприкаяне життя так висушило чоловіка (2, с. 47) (світилися ребра крізь сорочку – був худий); ... мало не все село дивилося-дивувалося, як Іван, скинувши картату сорочку, мало не півдня вимахував сокирою – аж гай шумів (2, с. 44) (аж гай шумів – ретельно); ...так і пішов малолітній Михайло служити по людях, **годувати газдівські воші** (2, с. 82) (годувати газдівські воші – терпіти злидні); ...слова Лупула Михайло пропустив повз вуха – він наче **здурів від невідомості** (2, с. 99) (здурів від невідомості – не реагував на те, що говорять); **Непусто люди кажуть: нема щастя змалку, то й до останку** (2, с. 106–107) (нема щастя змалку, то й до останку – не щастить); **Аби язик по селу не пускала, як воротило, та не мольфарила** – а решта... най буде (с. 87) (язик по селу не пускала – не розпускала плітки); ...**Наговорили ви тут три міхи і двоє бесаг чуда...** (2, с. 122) (наговорили зайвого); **Черемошне тулилося у дідька за пазухою** (2, с. 105) (у дідька за пазухою – у глухому місці); **Дехто цілими сім'ями перебирався у гори, де хіба що лиш дідько каже «добраніч»** (2, с. 133).

Проте в романі часто використовуються усталені конструкції, характерні для конкретного регіону. Як правило, вони широко застосовуються в діалогах. Наприклад: *Ось уже й клуб. А щоб провідати тата, коло клубу треба звернути поза Йорчиху, кажуть у селі. В оцій ось хаті праворуч теперішнього сільського клубу жила колись жінка. Чи то ще за Австрії, чи за Румунії. Йорчихою звалася, бо чоловік у неї був Йорко. Мало хто пам'ятає, коли ті Йорки самі спокійнилися, чи хто їм поміг подякувати цьому світові. Давно чужі люди побудували на місці Йоркової хати цілі хорони, народили й пошкодували діточок та й газдують собі як уміють, а до місця, якого в селі нікому не обминути, так і причепилося: поза Йорчихою*

(2, с. 27) (вислів «поза Йорчиху» означає «на кладовище»); – *Ви, Докійко, нащо ці рушники купуєте? – Як нащо?! Поза Йорчиху готуюся. – Та ще рано вам, бійтеся Бога! – Ніколи не рано думати про завтра* (2, с. 28); *Але люди не дуже квапляться просто так ходити поза Йорчиху* (2, с. 28); – *Чуєте, Марійо, роками нікому це не казала, а тепе вам скажу, бо можуть мене скоро віднести поза Йорчиху, то так з гріхом і лишуся* (2, с. 33). Подібне значення має й вислів «піти у глину»: *Тата привалило даробою, коли дитині було дванадцять років, а за три роки по тому й Михайлова мама пішла у глину через пусті бабські язика* (2, с. 81).

Фразеологізми в гуцульських говірках відображають певні процеси, що впливають на модифікацію компонентів. Зокрема усталені вислови зазнають фонетичних змін (*Як нова влада, Міську, приходить людям голови каламотити, то вона має бути степенна, спокійна, аби втихомирити народ* (2, с. 111)) (калам(о)тити – хвилювати), граматичних (*А хто зробить не по-моєму, сам буде у ставу жабів ловити* (2, с. 12)) (у ставу жабів ловити), лексичних (*А най мій язик чиряки обсиплють, яке дурне сказала* (2, с. 10–11) (най язик чиряки обсиплють); *Вони таки не мають смальцю в голові, а Бога в череві, її сусіди, бо думають, що вона дурна* (2, с. 11) (не мають смальцю в голові, а Бога в череві); *Люди втікають від туги, яка заходить зашпорами в душу, як Тільки очі вихоплюють хрест* (2, с. 31) (заходить зашпорами в душу); *Ірина кричала так, що можна було подумати, вулицею йде колона евакуаційних підвод: слова їй зашпортувалися в роті, наче спіткалися об каміння* (2, с. 50) (слова їй зашпортувалися в роті). В окремих фразеологічних одиницях спостерігається поширення компонентного складу (*Вона так старанно приховувала, що вміє говорити, що часом сама не вірила у протилежне. Замикала двері, завішувала вікна, двома пальцями витягувала язик, брала дзеркало і дивилася-дивилася, ніби чекала, що слова самі підуть з горла пішки* (2, с. 34)) (слова самі підуть з горла пішки) або заміна деяких компонентів (*Не одна душа не раз дає ногам поля, коли біля Йорчихи чатують пси* (2, с. 29) (дати ногам поля – тікати в

поле замість усталеного «дати ногам волю»); *До того ж мав вроджену ваду: прирослий до піднебіння язик – і через те його мова нагадувала торохтіння підводи по сільській вулиці... Може, тому й не любив пускати слово на люди* (2, с. 42) (не любив пускати слово на люди – спілкуватися з людьми замість не любив пускати слово на вітер – говорити даремно); – *Що вам скажу, Паютко... Наговорили ви тут три міхи і двоє бесаг чуда. Лиш не знати, де брехня, а де правда* (2, с. 115) (наговорити три міхи і двоє бесаг чуда – наобіцяти хтозна-чого замість наговорити три мішки гречаної вовни – наговорити зайвого).

Значення окремих вузько територіальних діалектизмів можна зрозуміти лише з контексту. Як наприклад: *Ніхто у Черемошнім не знав з певністю, коли й де Йванові пуп рубали, де хрестили, хто його мама-тато, і чи має він бодай би який дім-двір чи кіл біля двору* (2, с. 39) (де пуп рубали використовується в значенні «де народився»); *А там, на тому боці, плутається ногами котрийсь кучерявий газда з набутку* (2, с. 103) (набуток у гуцульській говірці – «гостина, забава», отже, плутається ногами газда з набутку – газда, що на підпитку повертається з гостини).

Варто зауважити, що фразеологізми в романі Марії Матіос виконують важливу функцію – надають творові особливої експресивності, певного знижено-просторічного забарвлення. Окремі компоненти у структурі фразеологізму створюють негативну оцінку. Наприклад: *... вари чоловікові кулешу і тримай свою дямбу на заперті* (2, с. 52) (тримати дямбу на заперті має те ж саме значення, що й тримати рот на замку, тобто мовчати); *...та й понесло їх з такими фанами перед батька в пекло, несла би їх лиха година* (2, с. 122) (перед батька в пекло – не туди, куди слід); *... а вас най совість замучить, як остатну нензу* (2, с. 63) (най совість замучить – відчувати докори сумління»); *...а може, те, що Черемошне тулилося у дідька за пазухою, то й дишло туди розверталось поволіше, ніж деінде, але зрідка із шпаровитими тешфтярами траплялося саме так* (2, с. 100) (у дідька за пазухою – далеко); *Ціла фамілія на пси зійшла* (2, с. 168) (зійти на пси зійти

ні на що); *Та й якої дідьчої мами було п'їланитися на дамбу, коли корови пасуться ближче до скалистого берега* (2, с. 114) (якої дідьчої мами – навіщо)

Отже, значна кількість стійких словосполучень у творі свідчить про експресивність гуцульського діалекту. Фразеологізми в наведених прикладах допомагають письменниці відтворити місцевий колорит, передати особливості мовлення жителів Буковини.

2.3. Стилєтворча роль діалектизмів у романі В. Лиса «Століття Якова»

У романі «Століття Якова» В. Лис використовує значну кількість діалектизмів, які допомагають краще передати характери героїв, відтворити події. Діалектні одиниці органічно вплітаються в канву твору, у поєднанні з літературною мовою демонструють високу культуру художнього стилю автора. Активно застосовуючи волинсько-поліську говірку північного наріччя, письменник майстерно відтворює мовний колорит місцевості, яка є для нього знайомою з дитинства. На особливості мови свого твору вказує сам В. Лис, наголошуючи на тому, що це «стовідсотковий західнополіський діалект. Так говорять у Згоранах. Проте я не хотів писати всю книжку цією мовою, вона лише в живих діалогах героїв. Також я уникав полонізмів, а використовував саме ті діалектизми, які вживають на північному заході Полісся» [1, с. 6]. Цим пояснюється те, що діалектні одиниці в творах письменника сприймаються як закономірність. Попри чисельність у їх використанні, твір не відчувається переобтяженим, важким для сприйняття. Слова місцевої говірки допомагають передати національні традиції, побут жителів Полісся, мовний колорит місцевості. Автор майстерно вплітає в сюжет твору діалектні назви різноманітних об'єктів чи подій, синтаксичні особливості мовлення корінних мешканців Полісся. Частіше всього лексичне значення діалектних елементів стає зрозумілим із контексту або письменник використовує ті з них, які близькі до нормативних лексем загальноживаної

мови. Наприклад: «*Одвертається од вікна, за стіл поспішно зновика сідає*» (зновика – знову) (1, с. 13); «*Тоді, як пішла Федотиха, видибав Яків не своїми, начеб засидженими ногами з-за хати, матері в поділ ткнувся, чого вже давно не робив, бо **політок** як-не-як*» (політок – підліток) (1, с. 23).

У своєму романі письменник поєднав різні за походженням говіркові елементи. Серед них є такі, що з'явилися під впливом інших мов, а також ті, які містять у собі архаїчні форми, що сприяло творенню індивідуального авторського стилю: *Яків не знав, що робити: кликати міліцію, бігти (де там бігти, дибати) по **фершалку**? Ци й дохтурку? Покликати сусідів? Чи лишити це лихе **потороччя** – хай здихає, як не тепер, то в четвер, **все їдно** не жилець на цьому світі* (1, с. 16); *Те, що в хаті побачив, з **памняті** ніколи не зітреться* (1, с. 193); *Али в нашій родині **нихто ніколи** не йшов проти батька **ци** матері. **Нихто*** (1, с. 29); *У другий після початку **вуйни** вівторок в село вернувся геть обірваний, з великим синцем під оком Тиміш* (1, с. 147).

Мова творів В. Лиса відрізняється особливою експресивністю, якої автор досягає завдяки широкому використанню дієслівних діалектизмів. Наприклад: «*Олька **посабанила**, побушувала*» (1, с. 59) (посабанити – посварити); «*І не сокори. **Не жванди***» (1, с. 197) (жвандіти – незрозуміло говорити); «*Затарандорила то Ольга – мусите дожити*» (1, с. 176) (затарандорити – набридливо повторювати одне і те ж); «*То не мішай. І не **галайкуй***» (1, с. 188) (галайкувати – кричати); «*...а тибє, Олько, та твою плетуху Гришиху за кумів, думаю, **не погрумічаєте**, прийдете*» (1, с. 32) (погрумічати – погребувати); «*І як тобі цеї голубочки? Бач, куди **посагонили**...*» (1, с. 136) (посагонити – швидко піти); «*Понатужившись, як коло доброї колоди, на ліжко **втарагунив***» (1, с. 17) (втарагунити – підняти й покласти, докладаючи зусиль).

Реалістичності у відображенні поліського діалекту надають слова, які автор використовує з метою відображення місцевості, де розташовуються поліські села: *Яків ішов і йшов, часом доходив до лісу, який тепер відсунувся*

далі од села, бо ж заболочені ліски, **ружки**, гайки з'їла меліорація (1, с. 227).
(ружки – ліс-острівець, урочище серед болота).

Специфіка поліської говірки передається за допомогою субстантивованого прикметника:

– *Я груба, Яську.*

– *Груба?*

– *Так. Вже понесла. Від тебе* (1, с. 32) (груба – вагітна).

Наведені приклади ілюструють майстерність В Лиса у поєднанні в літературному творі діалектних елементів і засобів літературної мови, що дозволяє авторові досягти особливого стилістичного ефекту.

Отже, говіркові лексеми сприяють увиразненню мови персонажів чи авторської оповіді, акцентують на собі увагу читачів, впливають на сприйняття художнього стилю письменника, розширюють уявлення про побут, умови життя жителів Полісся.

2.3.1. Власне лексичні діалектизми

Лексичні діалектизми є одним із найбільш ефективних засобів створення національного колориту твору, тому їх вживання є найбільш частотним. Зазначені говіркові елементи відтворюють різні сторони життя мешканців західного Полісся, тому легко класифікуються за певними тематичними групами:

– уживання лексем на позначення страв, які вживали селяни: *Їжею було кисле й свіжовидоєне молоко (в кого були корови), зрідка шкварки, себто печене сало, хліб, вмочений у тук (розтоплений смалець), сире ще рідше – яєчня, а найчастіше – картопля з рослинною олією, картопля з олією, в якій у сільській крамниці зберігалися оселедці, яку купували загоренські бідняки, картопля з цибулею й картопля, яку просто вмочали у сіль* (1, с. 127–128) (тук – розтоплений смалець); *Улюбленою ж стравою цих селян на свята була гомачка – сметана, перемішана з виробленим у гладишках сиром* (1, с. 128);

– лексеми, що позначали страви, які споживали пани: *Пані – молоденька жінка – наказала, що купувати: мнєсо, ковбаски, всілякі там лагодзінки* (1, с. 68) (лагодзінки – загальна назва солодощів);

– опис дійової особи: *Вона осталася. Осталася й крок за кроком, день за днем почала перетворюватися із гордої, зманіженої, **аліганцької** красуні-шляхтянки на поліську селянку* (1, с. 117) (аліганцька – інтелігентна, елегантна);

– діалектні одиниці на позначення предметів побуту: *Свої пошиті одєжини берегла **у куфері** й тільки іноді перебирала й дивилася, як на щось, що заблукало невідомо з якого світу* (1, с. 130) (куфер – скриня для одягу); *Наче втікаючи од думок, він став вдивлятися в **люстро*** (1, с. 52) (люстро – «дзеркало»); *Дістань оно там, у миснику, **шкалик** з горілкою* (1, с. 228) (шкалик – маленька пляшечка місткістю 100–150 г); *Улюбленою ж стравною цих селян на свята була гомачка – сметана, перемішана з виробленим у **гладишках** сиром* (1, с. 128) (гладишка – глиняний глечик для молока);

– діалектизми, що складають назви одягу: *Яків одірвався від шитва – камізельку чи як там по-теперішньому називається те, що під **маринарку** піддягають, латав* (1, с. 59) (маринарка – чоловічий піджак); *Тільки старе, геть вибруднене платтячко, а під ним, вочевидь, давно не міняні **майтєчки**, трусики, як типерка кажуть* (майтєчки – маєчки); *А тоді вже сказала – нащо пані така добра, нащо, то ж вельми дорога **шальоха*** (1, с. 109) (шальоха – велика вовняна хустка);

– діалектні одиниці, що називають різновиди зброї. Зокрема, у значенні «рушниця» вжито слова «ружжо» і «гвер»: *Опусти **ружжо** й пропусти весілля* (1, с. 40); *Вже й до коліски підуйшли, **гвера** наставили* (1, с. 194); *Не могли в тяму поліщуки взєти, як то мона безневинних, ще не засуджених людей, хай і турміянів, з **самострілів** косити* (1, с. 147) (самостріл – кулемет);

– діалектизми, які служать найменуванням транспортних засобів: *Місяць, що пливе небом, як **крипа** без весел* (1, с. 37) (крипа – човен);

– говіркові лексеми, що вказують на певні категорії людей: *З маринарки та туку сміялася. Зі слова «любовальниця»* (1, с. 187) (любовальниця – коханка); *«Матері в поділ ткнувся, чого вже давно не робив, бо політок як-не-як»* (1, с. 23) (політок – підліток); *На пані, яка вирішила жити з простим поліщуком, ходили дивитися, мов на яесь диво* (1, с. 128) (поліщук – мешканець Полісся);

– діалектизми, які репрезентують анатомічні та фізіологічні назви: *Той смалив тютюн, як холеру, нажив болячку в льохких* (1, с. 175) (льохки – легені); *Я груба, Яську* (1, с. 32) (груба – вагітна); *Він давно вже не п'є молока, бо ж одне розстройство од того, швидкий нападає, та то Ольга так вимовляє, а він каже по-їхньому, загоренськи – шмидкий* (1, с. 12) (шмидкий, розстройство – розлад органів травлення);

– діалектні лексеми на позначення місцевих реалій: *Але до Млинища, віддаленого кутка, славного своїми величезними вибоїнами і баюрами на вулицях (баюри висихали хіба за найбільшої тривалої спеки) ніяка машина не добиралася* (1, с. 107) (баюри – глибокі ями на дорогах); *Взамін розкішного життя вона отримала курну поліську хату, у якій не прийнято було відчиняти вікна, втім, вони їй не могли відчинятися, ці двоє підсліпуватих віконець, бо вважалося, що «свіжак», тобто свіже повітря, заходить, коли відчиняють двері, а вікна до відчиняння їй не були пристосовані...* (1, с. 127); *Яків ішов і йшов, часом доходив до лісу, який тепер відсунувся далі од села, бо ж заболочені ліски, ружки, гайки з'їла меліорація* (1, с. 227). (ружки – урочище серед болота);

– діалектні одиниці на позначення назв рослин: *Щоденно ішла на лужок, приносила звідти квіти (к'яти, як казали в їхньому селі ще на польський манір)* (1, с. 44); *Хоч Ольга попередила – я сама навідаюся і к'яти положу, все, як годиться. Не, захитав Яків головою, і не проси* (1, с. 190); *Ну, а далі звична круговерть, вже не смерті, а життя: оранка, сівба, садіння бульби, полоття й косовиця* (1, с. 145) (бульба – картопля); *Що, бакун має пропадати?* (1, с. 13) (бакун – тютюн); *Усе поросло чагарником –*

терен, лоза, ведмеді (1, с. 87) (ведмеді – ожина); *І цвідрубал, і кропивицю лісову, розмайтраву, і квітушку цибуляну* (1, с. 20) (цвідрубал, кропивиця, розмайтрава, квітушка цибуляна – назви рослин у Західному Поліссі);

– діалектизми на позначення представників фауни: *Неїна печаль схожа на довгоногого боцюна* (1, с. 182) (боцюн – лелека);

– діалектизми, що складають суспільно-політичну лексику: *Вивозять тико цілі сім'ї, де всі поляки, та й то тико панів осадників* (1, с. 146) (осадники – польські колоністи); *Візьми собі, жолнеж, на куриво, сказала сестра* (1, с. 68) (жолнеж – солдат польського війська); *Той із солтисом дружить* (1, с. 47) (солтис – сільський староста); *Мені щось наче затьмарило розум, – скаже він пізніше в поліцейському постерунку* (1, с. 37) (постерунок – відділок поліції).

Отже, В. Лис у своєму романі «Століття Якова» активно використовує лексичні діалектизми як особливий стилістичний прийом, за допомогою якого автор відтворює національну самоідентичність українського народу, визначає його територіальну приналежність, ілюструє колорит регіонального мовлення. Зазначені діалектні одиниці продукуються як у діалогічному мовленні, так і в авторських характеристиках персонажів, що сприяє відтворенню реалій, характерних для мешканців Полісся.

2.3.2. Лексико-фонетичні діалектизми

У своєму романі В. Лис майстерно передає фонетичні особливості поліського говіркового мовлення. Чітко виражені звукові процеси виявляються у вживанні (о) в ненаголошеному закритому складі, зокрема, в прийменниках і префіксах *од*: *З того дня він за трави взявся. І спосіб із травами од Герасими покійної, і ще дідівський, що рятував од ламання костей, од ревматизму та од глистів у голові, як у них в селі казали, – все перепробував* (1, с. 19); *Він живе того, що мусить діждатися письма од тої дівчини* (1, с. 12); *Рушив од груші й покликав Ростислава* (1, с. 86); *Вите ж бачите, кумо, що воне одне од одного не одходять* (1, с. 13)), *Тебе заміж*

оддадуть за Вергуна (1, с. 26); *не хочу того, Тимоше, одказав Яків* (1, с. 153); *Вийде, що од дочки одмовляється...* (1, с. 101)); *Бо без тих одвідин і душа одірватися може* (1, с. 194)). Аналогічні фонетичні зміни (збереження ненаголошеного (о)) спостерігаються в інших випадках, наприклад, у слові *война*: *Будь проклята ця война і той шваб, котрий до нас лізе* (1, с. 139).

Досить часто на місці (о) в закритому складі представлено (у). Це зокрема у прийменнику *пуся*: *Увесь час мав підозру, як пуся війни два-три рази на рік сюди навідувався, що колись таки згодиться йому той скарб* (1, с. 86). Наближення артикуляції ненаголошеного (о) до (у) й посилення лабіалізації виявилися у прийменнику *куло*: *Довго Ганку й признавати не вельми хотів, бо ж дитя незаконне, а як побачив, як Нілка куло його дітей упадає, то й собі серцем відтав, став більш прихилетися, таке от діло...* (1, с. 144). Використання (у) на місці (о) наявне у структурі префіксів *по-*, *до-*, *про-* в дієсловах: *Справді – їй було ци то шістнадцять, ци сімнадцять, али і йому ще тико дваїцять два, дваїцтретій коло Стрітеня пушов* (1, с. 105); *тобі ж ще тико сімнадцять, рік пужди, тоді й сватайся* (1, с. 107); *Він ще думав, ци не прувести до школи...* (1, с. 107); – *Ходімо, на дворі пуговоримо...* (1, с. 190). Подібні фонетичні зміни спостерігаються в закінченні родового відмінка множини іменників чоловічого роду *-ув < -овь*: *Дай, Боже, пам'ять, техніком коло самольотув, щось там не склалося, скоротили чи що* (1, с. 94). Посилення лабіалізації й підвищення артикуляції ненаголошеного (о) до (у) спостерігається і в багатьох інших випадках: *А мій мелій чулувік прибудився з Кукурік* (1, с. 150); *Дохтурка несподівано наблизила свою лапку до його майже чорної, спинилася* (1, с. 186); *Синові шостий місяць тико що пушов...* (1, с. 185); *Десь із села вже з півроку, як приходить, лопає все, що дає: і бульбу, і хліб, ну про ковбаску, як принесе з куперації* (1, с. 9).

Характерним для поліського діалекту є підвищення артикуляції ненаголошеного (е) до (и) у структурі підсилювальної частки *жи*, заперечної частки *ни* та протиставного сполучника *али*. Зазначені службові частини

мови автор використовує в структурі простих і складних речень: *Він таки удатний був парубок: високий, не те, щоб вельми, **али** вищий за багатьох ровесників* (1, с. 23); *Він поплентався за Гершком, зновика засвистів безтурботно, і двоє хлопців у корчмі косували оком, то були вірні Тимошеві содруги, **али** ж ни зачіпели, не сказали й слова* (1, с. 51); *Я **жи** зла вашому синові не хочу* (1, с. 22); *Стискалося хіба, **али** ж **ни** боліло* (1, с. 175), *Справді – їй було **ци** то шістнадцять, **ци** сімнадцять, **али** і йому **ще** тико дваїцїть два, дваїцїтретїй коло Стрітеня пушов* (1, с. 105).

У закритому наголошеному складі видільних часток *тільки, тільки* відбувається віддзеркалення давнього (о) як (и), що проявляється через варіювання структурних компонентів -ко / -ки: *Тільки **ти** – двоє балбесів* (1, с. 18); *... вона може **жити** тільки в Загорєнах і не деінде* (1, с. 27); *Тільки як наблизився, то побачив, що невисоке, худе, як тряся, дівча троцить його мак* (1, с. 12); *Ластів'я його, закутане так, що тільки й носика з-під вовняної хустки й видно було та двоє бистрих оченят* (1, с. 196); *Тільки би витримати, вгамувати серце* (1, с. 194); *Як той сніп упаде, тільки ціпа до нього не буде* (1, с. 12); *Важив не тільки запах її розпашілого тіла* (1, с. 91); *Раз тико батько на ярмарок до Любовля брали* (1, с. 105).

Заміщення шиплячого (ч) свистячим (ц) представлено у розділовому сполучникові *ци* та питальній частці *ци*: *Али в нашій родині **ни**хто **ни**коли не йшов проти батька **ци** матері* (1, с. 29); *Али тоді йому буде байдуже – знайдуть **ци** не, а тепер – не байдуже* (1, с. 11); ***Ци** ти хотіла, щоб я вмер, не получивши **письма**?* (1, с. 13); *Сестричці Ольці **ци** Йванові* (1, с. 12); ***Ци** не хоче повернути в своє кодро **цю** порятовану дівчину?* (1, с. 79).

Фонетичні зміни, зокрема, прогресивна асиміляція за способом творення (шч) > (ш:) відбулися в сполучному слові *що*: *З теми багатирами, **шо** й ми не рівня* (1, с. 22).

Відмінності між літературною нормою і поліською говіркою спостерігаються в різних формах займенників. Артикуляція (е) > (и) в ненаголошеному складі наявна в займенниках I та II осіб однини в родовому

та знахідному відмінках і займенниках І особи однини в давальному відмінку: ...а **тибе**, Олько, та твою плетуху Гришиху за кумів, думаю, не погрумічаєте, прийдете (1, с. 32); Вчорась перед весіллям Тиміш напився і кляв на всенький куток і **тибе**, доцю, і цього дармоїда безстидного... (1, с. 26); Ой, кумо, **мині** в хаті поратися тре'... (1, с. 22); Ци ти **мині** вже й дихати заборониш? (1, с. 192). У наголошеному складі займенників І особи множини виявляється наближення вимови (и) до (е): Бач, не рівня **ме** їм, хоч і покумалися (1, с. 23); **Ме** сусіди, то й вони дружать (1, с. 21).

Як характерну особливість поліської говірки В. Лис активно використовує наближення наголошеного (и) до (е) в словах, що належать до різних частин мови: Влюбетися, як води квартиру випити (1, с. 19); Далі вона казала, що самі знаєте, кумо, як ото сталося з Іваном Тарутиним, коли тую Хомічіську Василену за гончого оддале (1, с. 20); І мати його розтріпана ходила селом та просила людей подивитися, ци в річці Івана нима, бо вейшов, ой, вейшов, вин з могилота зновика пушов топетися (1, с. 20); – Бач, не рівня **ме** їм, хоч і покумалися, не одказали, хоть нібито й сусідимося, як і належить (1, с. 21); З теми багатирями, шо й ми не рівня (1, с. 20).

Перед наголошеним (е) як позиційним варіантом (и) відбувається пом'якшення попереднього приголосного, здебільшого губного, задньоязикового й фарингального: **Ме** сусіди, то й вони дружать (, с. 19); А мій **мелий** чулувік (1, с. 150); І мати його розтріпана ходила селом та просила людей подивитися, ци в річці Івана нима, бо вейшов, ой, вейшов, вин з могилокта зновика пушов топетися (1, с. 20); ... я підводою їду, насіння купети, а ви-те, куме, гувурели, що хомуа нового прикупити хочете, то й поїдемо (1, с. 160); Далі вона казала, що самі знаєте, кумо, як ото сталося з Іваном Тарутиним, коли тую Хомічіську Василену за генчого оддале (1, с. 20); А мо', й на століт**те** (1, с. 187). Передано в цій позиції також м'якість деяких передньоязикових: Може, й вовк, якого напевне уполювала б цяя клята зат**ета** жінка (1, с. 56); ... а кого за кумів з

чоловіків узєти, то вже самі нараїте (1, с. 42); Як народить, волохате, з довгими вухами, то всеньке село, всенькі Загорєни запросить на хрестини (1, с. 42); Тимко мій вельми гарєчий чоловік... (1, с. 47); Али ж Оленку, тую дівчинку, мусив порєтувати (1, с. 90); Бо ви-те, тату, самі обіцєлися до ста літ дожити (1, с. 187).

У деяких словах проявляється заміна наголошеного (є) звуком (о) після передньоязикових перед твердими приголосними, що в більшості випадків супроводжується м'якшенням попереднього приголосного: Той смалив тютюн, як холеру, нажив болячку в льохких (1, с. 175); Сьомка неїн все по своїх морях-окіянах плавав і казав, сам боїться в село вертатися (1, с. 43).

У деяких позиціях спостерігається збереження історичної м'якості шиплячих: – Вибачєй, – сказав (1, с. 72); – За Родіну, за Сталіна кричєли? (1, с. 181); Шкода було маку, а потороччє – не (1, с. 14); – Не чужєго, а свого коханого таточка, – сміялася Зося (1, с. 248).

Результатом асиміляції за способом творення (сш) > (ш:) є заміна (у) > (а) в слові шамашедша: Куди йде цяя шамашедша жінка? (1, с. 154). Регресивна дисиміляція за місцем і способом творення спричинила творення слова дваїцїть ((д'ц') > (йц')): Справді – їй було ци то шістнадцять, ци сімнадцять, али і йому ще тико дваїцїть два, дваїцїтретій коло Стрїтеня пушов (1, с. 154). Прогресивна дисиміляція за способом творення відбулася в слові шмидкий (шв) > (шм): Він давно вже не п'є молока, бо ж одне розстройство од того, швидкий нападає, та то Ольга так вимовляє, а він каже по-їхньому, загорєнськи – шмидкий (1, с. 12). Аналогічні фонетичні зміни спостерігаються в слові здоровля ((вй) > (вл')): – Доброго здоровля (1, с. 10).

У романі «Століття Якова» В Лис відобразив значну кількість говіркових елементів, які ілюструють бажання скоротити зусилля в процесі мовлення, що проявляється у випадінні приголосного в середині слова перед іншим приголосним: Ни тико ж наркоманка, али... (1, с. 51); Синові шостий місяць тико що пушов... (1, с. 185) (тико – тільки); А мамі твеї скіко

тоді було? (1, с. 190) (скіко – скільки); *Кіко* раз до себе кликав, се'дно ж роботи там не має (1, с. 178) (кіко – скільки); *Стико* пережив, стискалося хіба, али ж ни боліло (1, с. 178) (стикко – стільки); *Просилася ж Зося – давай виїдемо, бо я ж полячка, і сім'ї мона...* (1, с. 194) (мона – можна); *Той похід на могилки Яків робив кожнісінького року за два тидні до року нового* (1, с. 193) (тидні – тижні); *Ви тико з війська, кауть, вернулися...* (1, с. 105) (кауть – кажуть); *Ну що ви таке каете, таточку?* (1, с. 192) (каете – кажете).

Отже, у романі В. Лиса «Століття Якова» використано велику кількість лексико-фонетичних діалектизмів, що свідчить про значні відхилення в поліській говірці від орфоепічних норм літературної мови. Фонетичні зміни стосуються як голосних, так і приголосних звуків у різних позиціях.

2.3.3. Лексико-морфологічні діалектизми

У романі «Століття Якова» В. Лис майстерно передає морфологічні особливості поліської говірки. Вони виявляються, зокрема, у відмінюванні іменників. У формах давального та місцевого відмінків іменники жіночого роду першої відміни мають закінчення *-и*: *То було, як біль по Зосиній смерти став потроху згасати, а Гандзя ще не ввійшла до його серця* (1, с. 154). В окремих випадках іменники м'якої групи в орудному відмінку мають таке ж закінчення, як іменники твердої групи: *Олька повагалася – їхати чи зоставатися з бабцюю, та таки вибрала – їхати* (1, с. 196). Іменники жіночого роду третьої відміни у формах родового та місцевого відмінків мають давнє закінчення *-и*: *Ци, може, в котів є до старости?* (1, с. 51); *Десь за років три до смерти сказала раптом – за столом...* (1, с. 303). Особливості поліської говірки зберігаються в закінченнях іменників середнього роду м'якої групи: *А мо', й на століттє* (1, с. 187); *– Як весілле з хати виходило...* (1, с. 35). В іменників-назв неістот у місцевому відмінку однини наявна флексія *-ові*: *А ось те, що він самотужки через Буг вночі по льодові перебрався, той воєнний не похвалив, сказав, що могли й за*

німецького шпіона прийняти (1, с. 146). Особливості словозміни множинних іменників прослідковуються на прикладі слова *люде* із закінченням *-е*: *Яків щиросердно признався – на там тім боці Бугу забужанські люде казали, що тех, хто через міст йде, до Сибіру відправляють* (1, с. 147).

У репліках героїв, що є носіями поліської говірки, виявляється родова варіантність: в одному випадку іменник має значення середнього роду, в іншому – жіночого: *Якось з горем пополам зотяг те дурне **поторочче** до хати, понатужився...* (1, с. 14); *Шкода було маку, а **поторочче** – не* (1, с. 14); *Чи лишити це лихе **потороччя** – хай здихає, як не тепер, то в четвер, все їдно не жилець на цьому світі* (1, с. 13); *На себе гніватися, дочку чи це **потороччя** прибудне?* (1, с. 17); – *Тьху... **Потороч...*** (1, с. 17).

Відмінності між діалектними одиницями і їх літературними відповідниками спостерігаються у морфемній структурі іменників: *А от Парасочка, та вже з-за хліва виходила, з нарваним **щавусиком** у подолі* (1, с. 148) (щавусик – щавель), а також прикметників: *І щось патякав той **п'янізний** чоловік* (1, с. 235) (п'янізний – дуже п'яний).

Чітко вираженими є відмінності між літературним мовленням і поліським діалектом у словозміні, морфемному складі та фонетичному оформленні займенників, зокрема у формах родового і знахідного відмінків першої та другої особи однини, у формі давального відмінка першої особи однини. У першому ненаголошеному складі відбувається заміщення (е) > (и): *Ой, кумо, **мині** в хаті поратися тре'...* (1, с. 22); *...лице у **тибе**, казала мама Параска, сину, якби молоком щодень вмиване...*(1, с. 23); *Вчорась перед весіллям Тиміш напився і кляв на всенький куток і **тибе**, доцю, і цього дармоїда безстидного...* (1, с. 26); *...а **тибе**, Олько, та твою плетуху Гришиху за кумів, думаю, не погрумичаєте, прийдете* (1, с. 32); *Та в **тибе** діти, шум, в **мине** красаота і тишина* (1, с. 327);

Прослідковуються відмінності і в займенниках першої особи множини. У наголошеному складі відбувається наближення (и) до (е): *Бач, не рівня **ме***

ім, хоч і покумалися (1, с. 23); **Мє** сусіди, то й вони дружать (1, с. 21); у другому реченні в займеннику наявне пом'якшення губного приголосного.

Говірковий варіант займенників другої особи множини виявлений у формі *ви-те*: **Ви-те** ж бачите, кумо, що воне одне од одного не одходять (1, с. 13)); Бо **ви-те**, тату, самі обіцелися до ста літ дожити (1, с. 187); *І не несіте, ще понесете, як не ви-те, то другії* (1, с. 201) – Безсовісний **ви-те**, таточку, – сказала Олька. – *А ми-то щитали, що ви-те спите...* (1, с. 297).

Певні відмінності між літературною і говірковою формами наявні в особових займенників у формах називного і родового відмінків множини. У наголошеній позиції в таких займенниках відбувається заміна (и) на (е): *Все про село розпитувала, про історії всілякі сільські, як їх там... як у нех говорять, якісь чудернацькі слова випитувала* (1, с. 24) (нех – них).

У родовому та знахідному відмінках особових займенників виявлено появу приставного (н): *Тут вона не доказала, Яків подумав, оскільки дохтурка Вікочка шукала якесь слово, що неїна печаль схожа на довгоногого боцюна...* (1, с. 186) (неїна – її). *Яків так і не відучив неї смалити цигарки, після смерті старого Платона сама садила, вирощувала, сушила і кришила бакун* (1, с. 196) (неї – її). В окремих випадках ці займенники використовувалися у формі родового відмінка жіночого роду *єї*: – *Ви-те ще єї так назвіте в очі. – Верка!* (1, с. 192). – *Не, я вкраду єї з весілля* (1, с. 36) (єї – її).

Зустрічаються в романі В. Лиса не притаманні літературній мові стягнені форми непрямих відмінків присвійних займенників *мій, твій, свій*, які склалися шляхом випадіння звукосполюки (ой): *То не відступайтеся од свеї обіцянки* (1, с. 187); *Вже ніби від хати свеї чув постріли, а піти до лісу побоявся* (1, с. 197) (свої – своєї); *Ну, на Поліну скаржилася – в свему силі, а буває, що й раз на тиждень, а то й на місяць навідається* (1, с. 188) (свему – своєму); *І твеї сім'ї, Якове, я не вбивав... І твеї сім'ї, Текле, тоже...* (1, с. 228); *А мамі твеї скіко тоді було?* (1, с. 190); (твеї – твоєї).

Вказівні займенники *цей, той* у творі письменника також мають чітко виражені діалектні особливості. Зокрема повні нестягнені форми зазначених займенників у називному і знахідному відмінках ілюструють наближення голосного в першому складі до (е): *Хай вони ясним вогнем вигорять, теї богатире* (1, с. 21); *Теї весни почали вивозити в Сибір поляків* (1, с. 148) (теї – тієї); ... *крізь витрішкувату душу цього поліціянта тая влада простягалася й до чогось невидимого й неловимого* (1, с. 48); *За вовка гірше... Тая любов...* (1, с. 116) (тая – та); *І сім'ї кидати не хоче, і тую сучку, а син і дочка в школі вчатьс'я й теє бачать...* (1, с. 188) (тую – ту); *Бо чув, як вони теє звістїє у мішок ховали та рядом накривали* (теє – те); – *Добре, мамо, буде по-вашому, буде, як ви-те хочете, тільки й мені хай цеї, – на Петра й Тараса показала, – цеї приступники дадуть слово, що ніколи, ні теперка, ні завтра, ні послезавтра, Яшка ні зачеплять...* (1, с. 32) (цеї – ці). – *І цяя троцила...* (1, с. 15); *Ну чого цяя с'явка-приблуда, яку він, щитай, з того світу дістав, пристає?* (1, с. 23); *Цяя вар'ятка могла і з власного весілля утекти* (1, с. 111); – *Може, вона не тико з тобою спала, цяя пані...* (1, с. 116) (цяя – ця).

У поліських говірках у формах родового, давального і місцевого відмінків займенника *цей* у першому складі зберігається голосний (е): *А міні ж казала Павлючиха, Вергунівська сусідка, що вчорась перед весіллям Тиміш напився і кляв на всенький куток і тибє, доцю, і цього дармоїда безстидного...* (1, с. 31) ... *крізь витрішкувату душу цього поліціянта тая влада простягалася й до чогось невидимого й неловимого* (1, с. 48); – *Ніколи, чуєш, ніколи не бий цього коня* (1, с. 104) (цего – цього); *То чого ж йому треба, цьому поважному гостю?* (1, с. 82) (цему – цьому). Зустрічається в романі ще одна діалектна форма займенника *той* – *тего*: *За tego витрішкуватого Вергуна він, бач, надумав Улянку віддати!* (1, с. 21) (тего – того).

У діалектній формі в творі В. Лиса вживається лексема *іниий*: *Про гинчого когось. Мо', й Зоську, яка б дожила до тех старих літ*

(1, с.142) (гончого – іншого); указівні займенники з основою *там-*: *Яків щиросердно признався – на **тамтім** боці Бугу забужанські люде казали, що тех, хто через міст йде, до Сибіру відправляють* (1, с. 147) (тамтім – тому); *Парасці-бабці, коли переставилася на **тамтий** світ, було цілих вісімдесят шість, вісімдесят сьомий ішов* (1, с. 201) (тамтий – той); заперечні займенники з часткою *ни*: *Али в нашій родині **нихто** **ніколи** не йшов проти батька ци матері. **Нихто*** (1, с. 27) (нихто, ніколи – ніхто, ніколи) або усічена форма таких займенників: *Вона **нічо**’ на те не сказала* (1, с. 52) (нічо – нічого).

Спостерігаються розбіжності між літературною нормою і говірковим варіантом у числівниках: *Їден я остався* (1, с. 9); *На **іден** номер поставлений* (1, с. 194) (іден – один); *Хай і **ідне*** (1, с. 201) (ідне – одне); Використано повну нестягнену форму порядкового числівника *другії*: *не несіте, ще понесете, як не вите, то **другії*** (1, с. 201).

У романі використано діалектні форми дієслів наказового способу у другій особі множини: *Ну, тату, **не мовчіте**...* (1, с. 201). *Тико ж **глядіте**, не каверзуйте, не ждіть, ледь що заболить, заколе, **звоніте** безпремінно* (1, с. 194); – ***Благословіте**, тату й мамо?* (1, с. 111).

Діалектні особливості простежуються в морфемній будові прислівників: *...цеї приступники дадуть слово, що ніколи, ни **теперка**, ни завтра, ни нуслезавтра, Яшка ни зачеплять...* (1, с. 34); *так він **теперка** думає* (1, с. 31) (теперка – тепер); *бо тільки на кораблі й живе, а **тутка** світом нудить* (1, с. 44); *сказав з такою люттю, що у Якова **зновика** мороз по шкірі побіг* (1, с. 13) (зновика – знову).

Отже, у романі В. Лиса «Століття Якова» відображено найбільш характерні для поліської говірки особливості морфологічного рівня, які виявлено в лексемах, що належать до різних частин мови.

2.3.4. Синтаксичні діалектизми

Прагнення автора передати специфіку мовлення мешканців Західного Полісся виявляється перш за все в діалогах дійових осіб твору, для яких характерним є використання в синтаксичних конструкціях службових слів, що не притаманні літературному мовленню. Зокрема, частовживаними в творі є розділовий сполучник та питальна частка *ци*: *Али тоді йому буде байдуже – знайдуть **ци** не, а тепер – не байдуже* (1, с. 11); *Али в нашій родині ніхто ніколи не йшов проти батька **ци** матері* (1, с. 29); *І бачили, як вийшли два ни то отамани, **ци** як їх назвати – наш і польський* (1, с. 29); ***Ци** не хоче повернути в своє кодро цю порятовану дівчину?* (1, с. 79). У романі зустрічається розділовий сполучник *альбо*: *Ци Господь вам **альбо** дідько молоко п'яної кози подарував?* (1, с. 59); специфічні порівняльні сполучники *нав би, геть би, геньби (гень би)*: *Сей пан Якуб, **нав би** біблейський апостол, котрого таки звали Якубом, гуляє собі селом* (1, с. 50); *Глянула затуманено, **геть би** ображене дитя* (1, с. 112); *Серце стискалося так, **геньби** у нього хтось лецата запхнув* (1, с. 150); *Уляся зусім **гень би** дівка парубкові на плічє голівку свою схилила* (1, с. 22); єднальний сполучник *ни...ни*: *Добре, мамо, буде по-вашому, буде, як ви-те хочете, тільки й мені хай цеї, – на Петра й Тараса показала, – цеї приступники дадуть слово, що ніколи, **ни** теперка, **ни** завтра, **ни** пуслезавтра, Яшка **ни** зачеплять...* (1, с. 34).

Із поліської говірки В. Лис перейняв прийменник *крім*, який в говірці і в його романі має форму *криме*: *Він погоджувався взяти обох чи хоча б одну з доньок, **криме** Ольки* (1, с. 34); заперечну частку *не*: – ***Не, не**, – чи то подумав, чи прошептав, і його пальці вчепилися в материну спідницю* (1, с. 21); ***Не**, голова не крутилася* (1, с. 52); ***Не**, чого ж... У всіх є матері* (1, с. 53); *Али тоді йому буде байдуже – знайдуть **не**, а тепер – не байдуже* (1, с. 11); – ***Не**. Али тривожилися...* (1, с. 33); підсилювальну частку *навіть*: ***Навіть** витяг далі тіло – хтось, певне, йтиме й помітить* (1, с. 182). У нехарактерній для літературної мови формі в романі вжито прийменник *в*: *Бо **ув** очах потемніло* (1, с. 27).

Використовує письменник також так звану пошанну множину, коли підмет виражено іменником в однині, на зразок *мама, тато*, а присудок має форму множини: – *Мати твоя казали* (1, с. 22); *Тато так казали* (1, с. 23).

Отже, за допомогою синтаксичних діалектизмів В. Лис передав особливості мовлення полісян, використавши в конструкціях речень службові слова, не характерні для літературного мовлення. Найчастіше в конструкціях речень використовуються сполучники й частки.

Висновки до розділу 2

Поєднання літературної і діалектної мов – характерна риса творів М. Матіос і В. Лиса. Обидва автори використовують говіркові лексеми в діалогах персонажів і в авторському мовленні. У художніх творах письменників діалектизми виконують роль художніх засобів, за допомогою яких відтворюється жива розмовна мова буковинського і поліського краю. І гуцульський, і поліський діалекти органічно вплітаються в канву літературної мови і постають як довершена мовна система, ілюструючи особливості словника, граматики та засобів образності.

Визначаючи стилістичну роль діалектної лексики в художньому творі, науковці С. Бевзенко, В. Грещук, І. Матвіяс указують на ті функції, які виконують діалектизми в творах М. Матіос і В. Лиса: виступають засобами образотворення, індивідуалізують мову персонажів, указують на специфічні риси, предмети побуту, характерні для конкретного регіону, допомагають реалістично відтворити події.

Особливості гуцульського і поліського діалектів простежуються в творах письменників на всіх мовних рівнях: фонетичному, лексичному, словотвірному, граматичному і фразеологічному. Лексичні діалектизми в обох авторів використовуються для номінації осіб, предметів побуту, моделювання поведінки героїв у різних життєвих ситуаціях. Фонетичні зберігають особливості гуцульської та поліської говірок на фонетичному рівні. Словотвірні діалектизми ілюструють специфіку творення нових

дериватів у гуцульській і поліській говірках. Фразеологізми надають творам особливої експресивності, певного знижено-просторічного забарвлення.

Діалектні одиниці у творах письменників, попри їх значну кількість, не переобтяжують твори, не роблять їх важкими для розуміння читачем, сприймаються як закономірність. Таким чином, діалектизми, органічно вплітаючись у канву твору, в поєднанні з літературною мовою демонструють високу культуру художнього стилю авторів.

ВИСНОВКИ

У результаті проведеного дослідження з'ясовано функціональну та стилістичну роль діалектизмів у художніх текстах. Установлено, що на різних етапах розвитку української літератури функції і статус діалектних лексем у них був різний. Зокрема у художніх текстах ХІХ століття лексика діалектного походження утверджувалася як елемент лексичної норми літературної мови. Діалектизми в цей період використовувалися як стилістичні засоби, що збагачували не лише художній, а й розмовний стиль. Оскільки в зазначений період літературні норми формувалися на основі художнього стилю, то діалектизми становили невід'ємну частину лексичної системи.

На початку ХХ століття відбулися істотні зміни щодо семантичного та стилістичного характеру діалектної лексики, яка поповнювала літературну мову. Замість слів з конкретним значенням письменники почали використовувати діалектизми з підвищеним стилістичним забарвленням, що сприяло збагаченню структури і виражальних можливостей літературної мови.

У сучасному мовознавстві одним із найважливіших теоретичних і практичних питань функціонування літературної мови є питання її взаємодії з територіальними діалектами. Потрапляючи в художній твір, говіркові елементи набувають статусу нормативних, збагачують запас експресивних засобів української літературної мови, розширюють її стилістичні можливості. При цьому стилістично увиразнюється й сам діалектизм. Наскільки стилістично виразними є діалектизми, залежить від мовної майстерності автора та від ідейно-тематичної спрямованості його творчості.

Аналізуючи літературні тексти на предмет наявності в них діалектних рис певних говорів, визначаючи ступінь насиченості ними авторської мови і мови персонажів, науковці дійшли висновку, що на використання того чи іншого діалекту в художній літературі впливає передовсім його колоритність і етнографічна самобутність носія, етнографічної групи.

Серед усіх територіальних діалектів чи не найколеритнішим є гуцульський, перший досвід використання якого в мові художнього твору належить Ю. Федьковичу. Використовували його у своїй творчості також І. Франко, Г. Хоткевич, М. Коцюбинський. Мовлення буковинців відтворила О. Кобилянська. Покутський говір ввів у літературну мову В. Стефаник.

У нашому дослідженні проаналізовано використання діалектизмів сучасними письменниками М. Матіос і В. Лисом. Матеріалом для дослідження діалектної лексики в художньому творі послуговували роман М. Матіос «Солодка Даруся» (176 діалектизмів), повість «Черевички Божої Матері» (92 діалектизми) та роман В. Лиса «Століття Якова» (224 діалектизми). Усього опрацьовано 492 зразки діалектних одиниць із вищевказаних текстів. На основі аналізу зроблено висновок, що гуцульський і поліський діалекти органічно вплелися в канву літературної мови кожного із авторів, створивши колоритну образну систему.

У складі художнього твору діалектна лексика набула естетичного навантаження.

Аналіз лексики творів М. Матіос дає підстави стверджувати, що діалектні елементи, використані авторкою, ілюструють південно-західне наріччя, тоді як роман В. Лиса ілюструє західнополіський діалект. Особливості територіальної говірки простежуються в творах письменників на всіх мовних рівнях. Найбільш частотними є лексичні діалектизми. Такі діалектні одиниці вживаються автором із різною метою: як для вираження авторського ставлення до героїв твору, так і для характеристики персонажів, їхніх соціальних та психологічних особливостей, для передачі колориту природного мовлення. Їх функції можна окреслити так: номінація осіб, речей; позначення моделювання поведінки героїв у різних життєвих ситуаціях; називання дій персонажів; характеристика властивостей героїв.

М. Матіос досить повно і послідовно відтворила специфіку гуцульського мовлення на фонетичному рівні, зуміла передати варіативність багатьох звукових процесів. В. Лис відтворив найбільш виразні

явища словозміни і синтаксису, чітко продемонстрував відмінності між літературною і діалектною мовами в займенникових формах.

Основна функція, яку виконують діалектизми в художньому творі, номінативна, але водночас їх функцію можна визначити як пізнавальну, оскільки говіркові лексеми знайомлять із традиціями, побутом, родом занять, особливостями мовлення мешканців певної території. Використання діалектизмів у літературному творі сприяє збереженню елементів матеріальної і духовної культури, формуванню національної свідомості.

Як один із найбільш репрезентативних засобів художньої літератури діалектизми перебувають у центрі уваги науковців. Дослідження діалектизмів допомагає встановити особливості розвитку літературної мови, з'ясувати зв'язки між літературною мовою та діалектами. У сучасному мовознавстві склалася традиція вивчення діалектизмів як стилістичної категорії.

У результаті дослідження стилістичної ролі діалектних одиниць у творах М. Матіос і В. Лиса робимо висновки, що використання діалектизмів стало одним із дієвих засобів творення індивідуального творчого стилю кожного із авторів. Використовуючи елементи територіальної говірки в діалогах героїв і в авторському мовленні, письменники майстерно відтворили регіональний колорит, самобутність народу, його ментальність.

Результати нашого дослідження можуть бути використані під час вивчення особливостей художнього стилю М. Матіос і В. Лиса.

Перспектива подальших досліджень полягає у з'ясуванні стилістичної ролі діалектизмів у художніх творах інших письменників сучасної доби.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Аркушин Г. Л. Словник західнополіських говірок : у 2 т. Т. 2. Луцьк, 2000. 458 с.
2. Бевзенко С. П. Українська діалектологія : навч. посіб. Київ, 1980. 244 с.
3. Бибик С. Діалектне слово у словнику і в тексті // Ів.-Франківськ. зб. ст. VIII Міжнар. конф. 2003. С. 46–50.
4. Бондаренко Д. В. Стилiстична функція лексичних діалектизмів в українській художній літературі // Житомир. XV Респ. діалектолог. нарада : тези доп. і повідомл. : до IX Міжнар. з'їзду. 1983. С. 180–181.
5. Волошук Л. Поліфонія художнього світу прози Марії Матіос. URL : <http://elibrary.kubg.edu.ua/1734> (дата звернення: 14. 11 2018).
6. Голобородько Я. Буковинська орнаментика М. Матіос // Вісник НАН України. 2008. №3. С. 66–73.
7. Гоцур Л. В. Діалектизми в новелах О. Кобилянської. URL : kulturamovny.univ.kiev.ua › pdfs › Magazine44-6 (дата звернення: 25.01.2019).
8. Гриценко П. Ю. Діалектизм // Українська мова : енциклопедія / редкол. : Русанівський В. М., Тараненко О. О., Зяблюк М. П. та ін. Київ, 2004. С. 146–147.
9. Гриценко П. Ю. Мови чисті джерела // Культура слова. 1983. Вип. 25. С. 32–38.
10. Громик Ю. В. Особливості іменної словозміни в українських говірках берестейсько-пінського Полісся // Наук. вісн. Волин. держ. унту ім. Лесі Українки. 2006. № 7. С. 282–291.
11. Грещук В. Південно-західні діалекти в українській художній мові. Івано-Франківськ, 2010. 309 с.
12. Грещук В. В. Семантика гуцульського діалектного слова в словнику «Лексика гуцульського говору в українській художній мові» // Вісник Прикарпатського університету. 2009. Вип. 21–22. С. 25–28.

13. Грещук В. В. Студії з українського мовознавства : вибрані праці. Івано-Франківськ, 2009. С. 347–360.
14. Гуцульські говірки : Короткий словник / відпов. ред. Я. Закревська. Львів, 1997. 232 с.
15. Джугастрянська Ю. Три світи Марії Матіос. URL : <http://litakcent.com/2008/04/04/julija-dzhuhastrjanska> (дата звернення: 30.02.2019).
16. Дзензелівський Й. О. Українська лексикографія кінця 18 ст. // Українська мова. Енциклопедія. Київ, 2004. С. 297–300.
17. Дудик П. С. Поняття «розмовне мовлення» і «діалектне мовлення» // Питання взаємодії української літературної мови і територіальних діалектів : тези доповідей та повідомлень. Київ, 1972. С. 10–12.
18. Єрмоленко С. Я. Говіркове багатоголосся сучасної української прози // Українознавство. 2008. № 1. С. 198–204.
19. Єрмоленко С. Я. Нариси з української словесності. Київ, 1999. 304 с.
20. Єрмоленко С. Я. Народно-розмовна традиція в літературно-художньому мовленні (на матеріалі сучасної української прози) // Питання мовної культури. 1988. Вип. 2. С. 14–32.
21. Єрмоленко С. Я. Сучасна літературна мова і діалекти // Рідне слово. 1972. Вип. 6. С. 6–17.
22. Жилко Ф. Т. Говори української мови. Київ, 1988. 171 с.
23. Жовтобрюх М. А. Проблеми взаємодії української літературної мови і територіальних діалектів // Мовознавство. 1973. № 1. С. 3–15.
24. Зеленько А. С. Про деякі функції діалектизмів у мові художньої літератури // Культура слова. 1982. Вип. 22. С. 39–41.
25. Калимон Ю. Ідіолект, ідіостиль, індивідуальний стиль. Тотожне чи різне? // Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. 2014. № 5. С. 226–229.
26. Кобилянський Б. В. Діалект і літературна мова. Київ, 1980. – 276 с.

27. Коваль А. П. Практична стилістика сучасної української мови. Київ, 1978. 376 с.
28. Козачук Г. О. Діалектизми в сучасній прозі // Рідне слово. К. 1971. Вип. 5. 52 с.
29. Колоїз Ж.В. Діалектизми в романі Марії Матіос «Солодка Даруся» // Науковий вісник Криворізького державного педагогічного університету : зб. наук. пр. 2010. Вип.4. С. 97–116.
30. Коткова Л. І. Ідіостиль, індивідуальний стиль і ідіолект : проблеми розмежування // Наукові записки Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя. 2012. Кн. 2. С. 26–29.
31. Литвин Ю. Особливості функціонування лексики в поетичних творах Марії Матіос. URL : <http://www.srw.kspu.edu/?p=911> (дата звернення: 18.12. 2018).
32. Логвиненко О. Художні клейноди Марії Матіос // Літературна Україна. 2007. № 20. С. 8.
33. Матвіяс І. Г. Відображення особливостей говорів у мові української художньої літератури // Мовознавство. 2008. №6. С. 3–12.
34. Матвіяс І. Г. Взаємодія діалектної лексики з лексикою української літературної мови // Мовознавство. 1985. №6. С. 58–67.
35. Матвіяс І. Г. Українська мова і її говори. Київ, 1990. 198 с.
36. Мислива Т. А. Діалектизми у жіночій прозі к. ХХ – п. ХХІ ст. (на матеріалі творів М. Матіос) // Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова : зб. наук. пр. / відп. ред. М. Я. Плющ. 2011. – Вип. 8. С. 267–271.
37. Монахова Т. В. Українська діалектологія : навч. посіб. для студ. вищих навч. закладів. Миколаїв, 2010. 128 с.
38. Москаленко А. А. Нарис історії української лексикографії. Київ, 1981. 162 с.

39. Муромцева О. Г. Головні процеси в розвитку лексичного складу української літературної мови другої половини XIX – початку XX ст. // Мовознавство. 1983. № 6. С. 18–25.
40. Назаренко О. В. Українська фразеологія як вираження національного менталітету: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01. Дніпропетровськ, 2001. 18 с.
41. Насмінчук І. А. Проза Марії Матіос : особливості індивідуального стилю : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.01.01 Івано-Франківськ, 2009. – 16 с.
42. Ніколаєнко І. О. До питання про «олітературення» діалектів // Лінгвістика : зб. наук. пр. 2010. № 3 (21). Ч. 1. С. 223–227.
43. Ніколаєнко І. Особливості функціонування лексичних діалектизмів у драмі Марії Матіос «Солодка Даруся» // Мовознавчі студії. 2010. Вип. 3. С. 216–223.
44. Ніколаєнко І. О. Функція діалектизму в художній прозі кінця XX – початку XXI століття // V Междунар. Севастопольские Кирилло-Мефодиевские чтения: сб. науч. ст. 2011. С. 221–229.
45. Німчук В. Про сучасну українську лексикографію. URL : <http://r2u.org.ua/node/270> (дата звернення: 17.04. 2019).
46. Німчук В. В. Староукраїнська лексикографія // Українська мова. Енциклопедія. Київ, 2004. С. 296–297.
47. Оссовецкий И. А. Диалектная лексика в произведениях советской художественной литературы 50–60-х // Вопросы языка современной русской литературы. Москва, 1971. 385 с.
48. Павлишин Г. Я. Багатство мовної палітри драми на три життя Марії Матіос «Солодка Даруся» URL: http://intranet.tdmu.edu.ua/data/kafedra/theacher/philosophy/inf_pavlyshyn/ (дата звернення: 23.05.2019).
49. Пилинський М. М. З історії розвитку української лексикографії // Дослідження з мовознавства. Київ, 1982. С. 3–30.

50. Пирога Н. Г. Фразеологічне новаторство М. Матіос (на матеріалі роману «Солодка Даруся») // Актуальні проблеми слов'янської філології. 2010. Вип. 23. С. 388–394.
51. Сердега Р. Л. Українська діалектологія : навч. посіб. Харків, 2011. 156 с.
52. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми. Полтава, 2008. 711 с.
53. Словник буковинських говірок / за заг. ред. Н.В. Гуйванюк. Чернівці, 2005. 688 с.
54. Сучасна українська мова : підручник / відп. ред. О. Д. Пономарів. Київ, 2001. 400 с.
55. Стилїстика української мови: навчально-методичний посібник / за ред. А. С. Попович. Кам'янець-Подільський, 2017. 172 с.
56. Сучасна українська літературна мова: Лексика і фразеологія / за заг. ред. І. К. Білодіда. Київ, 1973. 438 с.
57. Сучасна українська літературна мова: підручник / за ред. М. Я. Плющ. Київ, 2003. 430 с.
58. Станівський М. Спостереження над мовою буковинсько-молдавських пам'яток XIV–XVIII століття // Питання історії і діалектології східнослов'янських мов. Чернівці, 1988. С. 3–21.
59. Українська мова. Енциклопедія / за ред. І. В. Муромцева. Київ, 2011. 400 с.
60. Федюк Т. Спроба осмислити історію : рецензія на книгу Марії Матіос. URL :
http://www.bbc.co.uk/ukrainian/entertainment/2013/10/131022_book_2013
(дата звернення: 10.07.2019).
61. Фразеологічний словник української мови / укладач В. М. Білоноженко. Київ, 1999. 984 с.
62. Франко І. Літературна мова і діалекти // Зібрання творів : у 50 т. Т. 37. Київ, 205–210.

63. Харчук Р. Б. Марія Матіос : між традицією і стилізацією // Сучасна українська проза : Постмодерний період : навчальний посібник. Київ, 2008. С. 68–73.
64. Хобзей Н. Сучасне українське діалектне словництво // Україна : культурна спадщина, національна свідомість, державність. 2006. Вип. 15. С. 819–826.
65. Шкурятяна Н. Г. Сучасна українська літературна мова. Київ, 2000. 688 с.
66. Шуст Л. М. Ентомологічна лексика західнополіських говірок: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01. Луцьк, 2011. 20 с.
67. Шевельов Ю. Українська мова в першій половині двадцятого століття (1900–1941). Київ, 1987. 295 с.
68. Чабаненко В. А. Стилїстика експресивних засобів української мови. Запоріжжя, 1993. 215 с.
69. Ющук І. М. Українська мова : підручник Київ, 2003. 639 с.
70. Яворський А. Ю. Морфологічні особливості волинсько-поліської говірки в романі Володимира Лиса «Століття Якова» // Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки : зб. наук. ст. Луцьк, 2013. № 22 (271). С. 150–155.
71. Яворський А. Ю. Теоретичні засади вивчення діалектизмів у мові художньої літератури // Лінгвостилістичні студії : наук. журн. Луцьк, 2015. № 2. С. 230–236.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Лис В. С. Століття Якова: роман. Харків, 2010. – 240 с.
2. Матіос Марія. Солодка Даруся. Львів, 2007. – 188 с.
3. Матіос Марія. Черевички Божої Матері вирвана сторінка з буковинської саги : повість. Львів, – 208 с.